

TECHNICKÁ UNIVERZITA V LIBERCI
FAKULTA PEDAGOGICKÁ

BAKALÁŘSKÁ PRÁCE

2005

SILVIE MARIÁŠIOVÁ

TECHNICKÁ UNIVERZITA V LIBERCI

FAKULTA PEDAGOGICKÁ

Katedra: *sociálních studií a speciální pedagogiky*

Bakalářský studijní program: *Předškolní a mimoškolní pedagogika*

Studijní obor: *Speciální pedagogika pro učitele MŠ a vychovatele*

Název BP:

NEJČASTĚJŠÍ VÝCHOVNÉ PORUCHY NĚKTERÝCH ETNICKÝCH MINORIT NA DRUHÉM STUPNI ZVLÁŠTNÍ ŠKOLY

Autor:

Silvie Mariášiová

Letná 1255

512 51 Lomnice nad Popelkou

Podpis autora: _____

Vedoucí práce: *Mgr. Květuše Sluková*

Počet:

stran	obrázků	tabulek	grafů	zdrojů	příloh
62	1	21	16	22	17

V Lomnici nad Popelkou dne: 30. 3. 2005

Prohlášení

Byla jsem seznámena s tím, že na mou bakalářskou práci se plně vztahuje zákon č. 121/2000 o právu autorském, zejména § 60 (školní dílo).

Beru na vědomí, že Technická univerzita v Liberci (TUL) nezasahuje do mých autorských práv užitím mé bakalářské práce pro vnitřní potřebu TUL.

Užiji-li bakalářskou práci nebo poskytnu-li licenci k jejímu využití, jsem si vědom(a) povinnosti informovat o této skutečnosti TUL; v tomto případě má TUL právo ode mne požadovat úhradu nákladů, které vynaložila na vytvoření díla, až do jejich skutečné výše.

Bakalářskou práci jsem vypracoval(a) samostatně s použitím uvedené literatury a na základě konzultací s vedoucím bakalářské práce a konzultantem.

Datum

Podpis

Děkuji všem, kteří se jakkoli podíleli na vzniku této práce, zejména pak Mgr. Květuši Slukové za velkou ochotu, důležité připomínky a rady během času stráveného při konzultacích a u internetové pošty.

Děkuji také ředitelkám a učitelkám za spolupráci při rozdávání dotazníků.

Název BP: *NEJČASTĚJŠÍ VÝCHOVNÉ PORUCHY NĚKTERÝCH ETNICKÝCH
MINORIT NA DRUHÉM STUPNI ZVLÁŠTNÍ ŠKOLY*

Název BP: *MOST FREQUENT EDUCATIONAL DISORDERS IN CHILDREN
FROM SOME ETHNIC MINORITIES AT LOWER SECONDARY SPECIAL
SCHOOLS*

Jméno a příjmení autora: *Silvie Mariášiová*

Akademický rok odevzdání BP: *2004/2005*

Vedoucí BP: *Mgr. Květuše Sluková*

Resumé

Bakalářská práce se zabývala problematikou nejčastějších výchovných poruch některých etnických minorit na druhém stupni zvláštní školy. Práce byla zaměřena na romské etnikum a vycházela z potřeb osvětlit a porozumět problematice výchovných poruch, které se často vyskytují u romské dětské populace.

Práci tvořily dvě stěžejní oblasti.

Jednalo se o část teoretickou, která pomocí zpracování literárních pramenů objasňovala charakteristiku romského etnika a seznámila s vybranými poruchami chování.

Praktická část zjišťovala pomocí dotazníků současný stav výchovných poruch, které se nejčastěji vyskytují u romských dětí na druhém stupni zvláštní školy a v kazuistice se snažila nastínit případ romského chlapce s výraznými výchovnými problémy.

Výsledky naznačily četnost nežádoucích výchovných poruch na druhém stupni zvláštní školy a vyústily v konkrétní navrhovaná opatření v oblasti větší informovanosti a nutnosti prevence.

Za největší přínos práce vzhledem k řešené problematice bylo možné považovat navrhovaná opatření spolu s letáčkem, který přijatelným a praktickým způsobem podává informace o vhodných přístupech k vybraným poruchám chování.

Summary

The bachelor task pursued problems of the most frequent pedagogical malfunctions regarding some ethnical minorities on the second level of ESN school. The task was focused on the Romany minority and it ensued from exigence of enlightening and understanding the problems of pedagogical malfunctions that often occurs within Romany children population.

The task was comprised of two fundamental sections.

The first part in question was a theoretic one and it illuminated the characteristics of the Romany minority by means of literary sources and apprised of particular malfunctions of behaviour.

The operative part traced, by means of questionnaires, current situation about the pedagogical malfunctions occurring with Romany children on the second level of ESN school, and a case of Romany boy with distinctive pedagogical problems was outlined in the casuistry.

The result indicated percent occurrence of undesirable pedagogical malfunctions on the second level of ESN school and issued into specific measures in the sphere of better informedness and of urgency of prevention.

The proposed measures, together with the leaflet that gives information about suitable accessions to the selected malfunctions of behaviour in acceptable and practical way, could be considered as the largest contribution of the task towards the problems in solution.

OBSAH

1 ÚVOD	9
2 TEORETICKÉ ZPRACOVÁNÍ PROBLÉMU.....	11
2. 1 Charakteristika romského etnika	11
2. 1. 1 Romové z historického hlediska	11
2. 1. 2 Demografie Romů	12
2. 1. 3 Romský jazyk	13
2. 1. 4 Hlavní výchovní činitelé	14
2. 1. 5 Současná opatření a trendy	18
2. 2 Poruchy chování romských dětí	19
2. 2. 1 Vymezení role problémového dítěte	19
2. 2. 2 Klasifikace poruch chování	20
2. 2. 3 Popis a příčiny poruch chování	21
2. 2. 3. 1 Nejčastější poruchy chování	21
2. 2. 3. 2 Další poruchy chování	28
3 PRAKTICKÉ ZPRACOVÁNÍ PROBLÉMU	32
3. 1 Cíl praktické části	32
3. 2 Použité metody	32
3. 3 Dotazník	32
3. 3. 1 Popis výběrového vzorku a průběh průzkumu	32
3. 3. 2 Stanovení předpokladů	33
3. 3. 3 Získaná data a jejich interpretace	34
3. 4 Kazuistika	45
3. 4. 1 Uvedení do problematiky	45
3. 4. 2 Použité metody	45
3. 4. 2. 1 Anamnéza	46
3. 4. 2. 2 Pozorování	48
3. 4. 2. 3 Rozhovor	50
3. 4. 3 Závěr kazuistiky	52
3. 5 Shrnutí výsledků praktické části	53
4 ZÁVĚR	54
5 NÁVRH OPATŘENÍ	56

6 SEZNAM POUŽITÝCH ZDROJŮ.....	60
7 SEZNAM PŘÍLOH	62
8 PŘÍLOHY	

1 ÚVOD

Poruchy chování jsou projevy poruch sociálních vztahů – tj. vztahů v rodině, mezi vrstevníky, ve škole, vztahu k učiteli a ke spolužákům.

Smyslem této práce je zamyslet se nad problematikou výchovných poruch v souvislosti některých etnických minorit na druhém stupni zvláštní školy – především romského etnika, uvést nejčastější poruchy chování a vhodné výchovné přístupy.

„Etnické menšiny mají jiné kulturní zvyklosti než většina, jiná náboženství, jiné hodnotové preference, jiný životní styl. Žijí skoro všude odděleny od většinové společnosti bariérami horšího společenského postavení, zvláštních čtvrtí nebo oblastí, profesemi s nízkou prestiží.“ (Matoušek. O, Kroftová. A, 1996, str.134)

V současné době se o Romech hodně mluví a diskutuje. Mezi českou společností a romskou menšinou existuje odstup, který vyplývá z toho, že o Romech společnost ve skutečnosti ví jen málo a informace, které získává o Romech ve sdělovacích prostředcích jsou často povrchní a zkreslené. Postoj české společnosti se opírá o představu, podle níž má většinová společnost problémy s Romy (tzn. kdyby Romové problémy nezpůsobovali, bylo by vše v pořádku). Ve skutečnosti jsou naše problémy vzájemné. Romové nezřídka narážejí na bariéry, které jim neumožňují žít důstojný a spokojený život v české společnosti a současně je pro většinu obyvatel způsob života a kultura Romů tak „nesrozumitelná“, že ve výsledku se vzájemné vztahy stále udržují na velmi chladné úrovni. Nezasvěcená veřejnost, která vnímá většinou Romy jako nebezpečné a primitivní, může tedy žasnout, mluví-li se o historii, jazyku, řemeslech a kultuře romského etnika.

Teoretická část práce podhaluje nejen historii a jazyk Romů, ale seznamuje i s nejčastějšími poruchami chování, které se vyskytují ve větší míře u romské dětské populace.

Praktická část navazuje na teoretickou a pomocí dotazníku nastiňuje stav výchovných poruch romských dětí na druhém stupni zvláštní školy. Příklad problémového chování prezentuje kazuistika romského chlapce.

Vysvětlení některých pojmů:

- **Poruchy chování** – jsou projevy poruch sociálních vztahů – tj. vztahů v rodině, mezi vrstevníky, ve škole, vztahu k učiteli a ke spolužákům. Sociální vztahy odrážejí sociální city dítěte, které se diferencují během vývoje citů vůbec. Optimální rozvoj citů zabezpečuje dobrá saturace základních psychických potřeb, k nimž patří potřeba lásky, bezpečí, dostatečné stimulace, identifikačního vzoru aj. K uspokojování těchto základních potřeb dochází v aktivním kontaktu se sociálním prostředím, v němž se dítě vyvíjí. (Vavrdová, 1986, str.86)
- **Etnická skupina** – je částí větší populace, defínuje sebe samu jako odlišnou a jako taková je vnímána také ostatními. Její odlišnost je odvozována na základě společné kultury, jazyka, náboženství, původu, tělesného zjevu nebo určité kombinace těchto charakteristik. (Navrátil, 2003, str.24)
- **Romové** – příslušníci národnostní menšiny, původně soudržné, nyní roztroušené po celém světě. Způsob života odlišný od většinové společnosti spolu s původním profesním zaměřením a diskriminací jsou příčinou nízké vzdělanostní úrovně a z toho vyplývajících sociálních problémů. Jako největší psychologická bariéra se jeví negativní postoje většinové společnosti k tomuto etniku, které ze statistických ukazatelů kriminality, porodnosti, příjmu sociálních dávek a podobných údajů se jeví jako zdánlivě oprávněné, problém však neřeší, ale zhoršují. (Hartl, Hartlová, 2000, str.513)

2 TEORETICKÉ ZPRACOVÁNÍ PROBLÉMU

2. 1 Charakteristika romského etnika

2. 1. 1 Romové z historického hlediska

Pátání po původní vlasti Romů bylo od středověku, kdy se objevili v Evropě, velkým tajemstvím pro obyvatele zemí, do kterých přicházeli, i pro historiky. Datum jejich příchodu do Evropy není možné přesně určit, protože se jednotlivé skupiny Romů rozptylovali po Evropě nezávisle po sobě, každá svou cestou.

Ví se, že pravlastí Romů je Přední Indie, kde patřili ke kastám s nejnižším sociálním postavením. Jejich sociální zařazení v rámci společnosti bylo vždy okrajové, často stály vysloveně i mimo majoritní společnost. Ve své vlasti většinou kočovali, aby mohli uplatnit řemeslné dovednosti, zejména kovářské, ale i schopnost bavit publikum hudbou, tancem a různými kejklemi.

V literatuře se uvádí, že Romové pravděpodobně opustili jižní nebo střední část Přední Indie a migrovali na sever do oblasti Pandžábu. Teprve potom opustili Indii. Předpokládaný odchod z Pandžábu je odhadován na 7. až 10. století. Důvodů migrace bývá uváděno několik. Jednak opakované arabské vpády, vpády Peršanů a Mongolů, stálé putování a náhlé překročení hranice, hladomor v oblasti Radžasthán a Biháru či důsledky kastovního systému. Migrace Romů trvala řadu staletí. Štěpán (1984, str.4) hovoří o čtyřech migračních proudech: africký, syrský, balkánský a arménský. Do Evropy směřovaly dva proudy – africký a balkánský. Není známo, jak se Romové dostali na Kavkaz, do Číny a do Japonska. Do Ameriky a Austrálie migrovali z Evropy později.

První věrohodné zprávy o Romech na našem území jsou z doby kolem roku 1400, kdy byla v Popravčí knize pánů z Rožmberka objevena výpověď odsouzeného, který jako spoluviníka označil „cikána černého“. Mnozí historikové označují toto století jako „zlatý věk Romů v Evropě“, kdy byli Romové přijímáni aristokraty, dostávali ochranné glejty a různá privilegia.

Příznivé přijetí Romů v Evropě netrvalo dlouho. Církev brzy odhalila falešné kajicníky. V roce 1427 je pařížský arcibiskup exkomunikoval, vyloučil z církve. Kromě toho byli podezírání, že špehují ve prospěch Turků nebo že zakládají požáry. Začala čtyři století kruté diskriminace. Vládcí jednotlivých zemí začali vydávat nařízení, kterými je ze svých území vykazovali. Při dopadení byli vystaveni mučení, zmrzačení těla a poté popravě. (Marek, 1999)

Veliké pronásledování v Čechách nastává po roce 1697, kdy byli Romové postaveni císařským dekretem mimo zákon. Každý mohl Roma zastřelit, oběsit nebo utopit. Zabití Roma nebylo považováno za zločin.

Pronásledování Romů ukončila v Rakousku až v polovině 18. století Marie Terezie. Její nařízení byla zaměřena na asimilaci romského etnika (název Cikán zakázán, zákaz kočovnictví, romského jazyka, svateb mezi sebou, násilné odebírání dětí, atd.). Nařízení jejího syna Josefa II. byla spíše zaměřena na vzdělávání a pokřesťování Romů.

V 19. století znaky po násilné asimilaci slábnou, trvá však izolace a vznikají bídné romské osady.

První republika se pokusila o řešení „romské otázky“ v roce 1927 vydáním zákona o potulných Cikánech. Tento zákon byl v podstatě diskriminační.

Největší tragédií pro evropské Romy byla II. světová válka, kde byli podle nacistické rasové teorie považováni za „méněcennou rasu“ a v rámci „konečného řešení cikánské otázky“ byli vyhlazováni všude, kam Hitler vstoupil. Nejméně 300 000 jich padlo za obětí barbarskému vraždění. Rasistickými předsudky a různými projevy diskriminace však Romové leckde trpí dodnes. (Říčan, 1998, str.17)

„Ztracené děti Indie, které si udělaly vlast z celé Evropy, se svým osudem podobají Židům či Kurdům. S tím rozdílem, že nemají žádný domov, žádné útočiště. Ani za tisíc let přítomnosti na starém kontinentě se těmto nespoutaným lidem nepodařilo zapustit kořeny. Chtějí nadále žít po cikánsku, dát se na cestu, když se na jaře udělá hezky, pít do dna, mluvit romsky a chovat se jako svobodní lidé – Romové. Dosud intuitivně vzdorují mnoha tlakům civilizované společnosti, nepřizpůsobují se poměrům zemí, v nichž žijí, ignorují hranice a obcházejí zákony.“ (Kryzánek, 1996, str.8)

2. 1. 2 Demografie Romů

Odborníci odhadují, že po celém světě mimo Indie nyní žije roztroušeně 10 milionů Romů, z toho 7 až 8 milionů v Evropě. Jejich skutečný počet je nanejvýš sporný i proto, že mnozí se ke své národnosti nehlásí ze strachu před perzekucí. Jsou rozptýleni po celé Evropě, v severní Africe, západní a střední Asii, lze se s nimi setkat také v Americe, či dokonce Austrálii.

Nejvyšší počet Romů je v Rumunsku – 2 miliony. Na 250 000 jich obývá Bulharsko a také území bývalé Jugoslávie, 600 000 Maďarsko, 400 – 600 000 Slovensko a kolem

200 000 Českou republiku. Asi 580 000 Romů sídlí v Turecku a půl milionů ve Španělsku. Přes čtvrt milionu je na území bývalého SSSR, 330 000 ve Francii. Německo a Portugalsko udávají 100 000 Romů, Itálie a Albánie asi 90 000. Řecko 95 000, Velká Británie 50 000 a Polsko 40 000.

„Romem je přirozeně především ten, kdo se k tomu hlásí. Při sčítání lidu v roce 1991 se k romské národnosti přihlásilo 34 tisíc osob, Při sčítání v roce 2001 dokonce jen 11 tisíc osob. Uvedené údaje jsou tak silně podhodnoceny, že vlastně nemá smysl brát je v úvahu. Romové mají s gádžovskými seznamy za poslední staletí ty nejhorší zkušenosti, proto se nelze divit, že se mnozí z nich přihlásili k národnosti české, slovenské, případně maďarské, ačkoli se cítili jako Romové. Někteří také nebyli při sčítání dostatečně poučeni.“
(Matoušek, Kroftová, 1996, str.136)

2. 1. 3 Romský jazyk

Jazyk, jímž lidé mezi sebou mluví, je jedním ze základních znaků jejich etnické identity. Romové používají romštinu k běžnému dorozumívání mezi sebou stále méně.

Romština se řadí mezi indoevropské jazyky. Není však zdaleka jednotným jazykem – díky územním přesunům jednotlivých romských skupin existuje několik hlavních dialektů romského jazyka, ale i přesto se Romové z různých částí světa mohou domluvit.

Nejpočetnější skupinou Romů hovořících stejným nářečím jsou slovenští Romové, z jejichž středu většinou pocházejí Romové, kteří se po ukončení II. světové války začali stěhovat do Čech a na Moravu. Mluví romštinou s příměsí slov slovenských, respektive českých. Početně menší skupinou jsou maďarští Romové, kteří mluví romštinou s příměsí slov maďarských a rumunští Romové, tzv. Olašští, hovořící romsky s příměsí rumunských slov, kteří byli v poválečném období převážně kočovníky a dnes sídlí povětšinou na jižním Slovensku, ale i v některých oblastech českých zemí. Početně nejmenší skupinou jsou němečtí Romové, kterých je pouze několik rodin a kteří hovoří romsky s příměsí německých slov. (Dědič, 1982, str.10, 11)

Slovní zásobu všech romských dialektů tvoří, podobně jako u ostatních jazyků, slova původní, přejatá a nově vytvořená.

- *Slova původní* jsou stará slova indického původu a slova dávno přejatá ze zemí, kterými prošly všechny skupiny Romů na cestě z Indie do Evropy. Tato část slovní

zásoby je velmi jednotná, v současném jazyce stále přetrvává a objevuje se ve všech romských dialektech.

- *Slova přejatá* získávaly romské skupiny, rozptýlující se po Evropě, z jazyků národů, se kterými se na svých cestách setkávaly poté, co opustily území Malé Asie. Slova začleněná do romštiny touto cestou označují to, co bylo Romům do té doby neznámé. Tato slovní zásoba je nestálá.
- *Neologismy*, nejnovější slova v romštině, které má každý živý jazyk, jsou cizí slova přijímaná z prostředí, ve kterém Romové žijí. Romové se však snaží, stejně jako například čeština nyní bojuje proti anglicismům, vytvářet si pro nové věci svá vlastní pojmenování.

(Marek, 1999)

Pravidla pravopisu romštiny, kterou hovoří Romové na českém území, napsaly spolu s romsko-českým a česko-romským slovníkem Milena Hübschmannová, Hana Šebková a Anna Žigová, který v roce 1991 vydalo Pedagogické nakladatelství.

2. 1. 4 Hlavní výchovní činitelé

➤ *ROMSKÁ RODINA*

Prvním zprostředkovatelem sociálních hodnot a vzorců chování je v průběhu ontogeneze jedince bezesporu rodina. Výchovné působení romské rodiny se většinou velmi liší od výchovy dětí v neromských rodinách. „Dítě v romské rodině nejen žije a vyrůstá, ale přijímá současně její názory, postoje, rozvíjí i koriguje svou budoucnost v intencích psychologie romského společenství.“ (Dědič, 1982, str.51)

Vavrdová (1986, str.43) diferencuje romské rodiny podle způsobu života zhruba do *tří skupin*:

- *Do první* patří romští občané, kteří jsou nejvíce společensky přizpůsobeni, žijí spořádaně mezi ostatním obyvatelstvem, trvale pracují a řada získala určitou pracovní kvalifikaci. Posílají své děti pravidelně do školy, dodržují hygienické návyky, přizpůsobují se okolí v oblékání, chování, bydlení.
- *Do druhé* kategorie spadají ti, kteří pracují bez kvalifikace a teprve získávají základní pracovní návyky, často fluktuují, občas jsou bez pracovního poměru, posílají nepravidelně děti do školy, nespolupracují se školou při výchově, postrádají některé

hygienické zásady.

- *Do třetí* skupiny jsou zařazováni romští občané, žijící nejzaostaleji, nemající zájem o vymanění se z dosavadního způsobu života; nepečují o děti, neposílají je do školy, pracují nesoustavně nebo vůbec, mění svůj pobyt, žijí v rodových společenstvích.

Většina odlišností v romském životním stylu a psychice romského obyvatelstva jsou pozůstatky z dřívějšího způsobu života v patriarchální velkorodině. Její pozůstatky se projevují v postavení muže a ženy, v jejich vzájemných vztazích, v citové a sexuální sféře, v poměru k dětem a ve výchovně socializační funkci rodiny. Pro většinu romských rodin je typický vyšší počet dětí, rodina bývá rozšířena o prarodiče i další příbuzenstvo. Tyto velké rodiny velmi často žijí pohromadě, společně hospodaří a navštěvují se s širokým okruhem rodových příbuzných. To má za následek přepřehňování bytů a snížení úrovně bydlení, případně hygienickou závadnost bytů. Větší počet členů rodiny a jejich temperamentové vlastnosti vedou k hlučnějšímu způsobu života, který je nepříznivě přijímán okolím.

Dědič (1982, str.52) soudí, že průvodním jevem početných rodin je nízká životní úroveň, protože tyto rodiny žijí často na úkor dětí ze sociálních podpor a rodinných přídatků. Když muž pracuje, jedná se většinou o hrubou fyzickou práci, žena je ve většině případech po celý život v domácnosti. V den výplaty utrácí romské rodiny 60 – 70% mzdy, po několika dnech zůstávají téměř bez finančních prostředků. Rodiny žijí ze dne na den, neplánují hospodárné využívání peněz, nemyslí na budoucnost. Podmínky bydlení v romských rodinách jsou prostorově i svým vybavením mnohem skromnější než je běžný požadavek na úroveň bydlení. Byty tvoří velmi často dvě či dokonce jedna místnost, kde se spí i vaří, kde pobývá celá, tedy obvykle početná rodina. Není výjimkou, že chybí stůl, často i další nejnnutnější zařízení a vybavení bytu, běžně zde bývá televize, rozhlasové přijímače a hudební nástroje. Z hlediska potřeb dětí chybí především klid, zdravý vzduch a dětský koutek, kde by dítě mělo možnost vypracovávat si domácí úkoly a učit se.

Péče o děti byla vždy živelná a jejich výchova se omezovala na předání obyčejů a příkazů ve skupině. Romská rodina poskytuje dítěti oporu, a to i v případě, kdy mnohé činnosti považujeme za asociální (např. při prvním neúspěchu ve škole, při střetu s dítětem majoritní skupiny).

Romská mládež dospívá v průměru dříve než česká, velmi brzy dochází k sexuálním stykům, což má za následek věkovou nevypělost rodičů. Ve své rodině se romské dítě

setkává často s negativními jevy jako je kouření a pití alkoholu, naslouchá nevhodným hovorům a je svědkem nevhodných scén ze života dospělých. Běžné je i večerní toulání dětí po ulicích, u děvčat bývá sklon k prostituci jako ke snadnému získání peněz. Rodiče trestají i dost tvrdě děti za maličkosti, zatímco vážné poklesky tolerují. Nejsou s to, posoudit, co dětem skutečně škodí a co je pouze projevem dětské hravosti a rozpustilosti.

➤ **PŘEDŠKOLNÍ ZAŘÍZENÍ**

Situace, ve které prožívají romské děti svá školní léta volá po tom, aby byly zařazeny do mateřských škol. Požadavek na 100% docházku romských dětí do mateřských škol je nereálný a neuskutečnitelný z toho důvodu – neexistuje zákon o povinné docházce dětí do předškolních zařízení a pravděpodobně by tento zákon odporoval Listině základních lidských práv a svobod. I v případě jeho uzákonění by Romy nebyl akceptován, právě proto, že by neodpovídal jejich tradicím a představám o výchově dětí.

Je zřejmé, že romské dítě vyrůstá v předškolním období živelně, bez zásahů s úmyslem je usměrnit, ukáznit, formovat. Výchova zpravidla není dobrou přípravou pro školní práci. Dítě zřídka získává zkušenost s knížkou, hračkami, tužkou a papírem (mnohem spíše s televizí a videem). Chybí omalovánky, doplňovačky, hádanky, kvízy, stavebnice. (Říčan, 1998, str.111)

Romským dětem většinou chybí základní hygienické, zdravotní a kulturní návyky, nemají rozvinutou jemnou motoriku, nemají základní pracovní dovednosti ani v rámci sebeobsluhy a zejména neznají vyučovací jazyk, jehož znalost je předpokladem úspěšnosti dítěte ve škole. Toto vše by se měly děti naučit před nástupem do 1. třídy a pokud nejsou předpoklady, že tyto znalosti nabydou v rodině, pak by to mělo být úkolem předškolního zařízení.

Aby proces integrace romských žáků mohl být realizován úspěšně v době pokud možno co nejkratší, je nezbytné přesunout péči o tyto děti do doby předškolní, kdy se formuje osobnost a kdy zanedbání péče přináší následky prakticky nenahraditelné. (Dědič, 1982, str.35)

➤ **ŠKOLA**

Řada malých Romů vůbec nenastoupí do základní školy. Důvodem je buď to, že pro základní školu „nedozrály“ ani po odložení školní docházky, nebo to, že se jejich

rodiče sami energicky domáhají zvláštní školy. To není výjimkou. Romská komunita dobře ví, že se jejich děti ve zvláštní škole většinou lépe cítí, protože tam jsou bez větší námahy úspěšné, mívají tam početní převahu (v průměru o 60%), vynikají nad gádžovskými dětmi a vyjdou z devátého ročníku, což jim usnadní vstup do učebního oboru.

Výchova ve většině romských rodin je ovlivněna nízkými nároky na budoucnost dítěte. Projevuje se malá ctižádostivost, je podceňován význam vzdělání a školní výchovy.

Absolvováním základní nebo – v 80% - zvláštní školy školská kariéra Roma obvykle končí. Většina dětí už předem počítá s tím, že půjde „na podporu“, část vstoupí do učebního oboru, jen menšina z těch, kteří nastoupili, se však skutečně vyučí. Na střední školy nastoupí mizivá menšina, na vysoké školy zatím jen „bílé vrány“.

V učebním oboru a zvláště na střední škole se Rom octne mezi dvěma mlýnskými kameny. Rasisticky laděná většina ho těžko přijímá, bývá šikanován. Vlastní rodina a celá romská komunita velmi často s jeho studiem nesouhlasí, nepodporují ho, snaží se jeho snahu překazit; tímto postojem jsou pověstní zvláště olašští Romové. (Říčan, 1998, str. 114)

Postoj romské komunity ke vzdělání podle Vágnerové (2000, str. 115, 116):

- *Škola má obecně smysl jako prostředek k dosažení určitých budoucích výhod. Tzn., že přijetí vzdělání jako hodnoty a žádoucího cíle vyžaduje plánování a úvahy o budoucnosti. Takový postoj však není pro romskou rodinu typický. Romové jsou koncentrováni převážně na přítomnost.*

- *Postoj romské komunity k čemukoli je pragmatický. Zajímá je především to, co přináší viditelné a okamžité uspokojení, nejlépe materiálního charakteru. Školní prospěch takové uspokojení nepřináší. I z tohoto hlediska se jeví vzdělání jako nevýznamné.*

- *Romové mají zafixovanou zkušenost školní neúspěšnosti, skoro nikdo z jejich komunity ve škole neprosplival, a tak ani jejich očekávání nebývá jiné.*

Zařazení romského dítěte do základní školy může být tedy spojeno s různými problémy, které mohou být důsledkem negativních postojů majoritní společnosti, ale i projevů chování, typických pro Romy.

- *Romské děti mívají velmi časté absence. Charakteristický je sklon k nepravidelnosti, živelnosti a nesystematičnosti. Romové mají značně volný vztah k času a*

k povinnostem, které jsou s ním spojeny.

- *Romští rodiče se většinou s dětmi neučí*, často ani nedohlížíjí na jejich přípravu do školy.

- *Romské děti nemají stejné znalosti a zkušenosti*. Romská rodina má jiné hodnoty a normy. Romské děti si v rodině neosvojí potřebné návyky a nenaučí se respektovat normy chování, uznávané majoritní společností.

- *Školní práci romských dětí negativně ovlivňuje jejich neschopnost systematicky pracovat*. Romové nejsou cílevědomí, řídí se spíše aktuálními impulsy.

- *Mnohé romské děti nemají dostatečné jazykové znalosti* – nedovedou dobře česky ani romsky; romské rodiny zpravidla užívají nespisovnou češtinu nebo slovenštinu se značnou příměsí romštiny. (Vágnerová, 2000, str.116)

2. 1. 5 Současná opatření a trendy

Zde jsou myšlena opatření, která korespondují se snahami o zmírnění sociálního vyloučení Romů a zároveň jež jsou v nějaké fázi své realizace.

Podstatná část zmíněných opatření se vztahuje k oblasti vzdělávání. K těmto opatřením patří zejména:

- *Zřizování přípravných tříd pro děti ze sociokulturně znevýhodněného prostředí*, které jsou chápány jako cílená asistence těmto dětem při přípravě na vstup do základních škol.
- *Zavádění funkcí vychovatelů – asistentů učitele* (dříve označovaných jako „romští pedagogičtí asistenti“), kteří by měli v souladu s pokyny pedagoga pomáhat žákům s aklimatizací na prostředí školy, usnadňovat komunikaci pedagoga s žákem a zprostředkovávat komunikaci a spolupráci školy s rodiči žáka.

Přesto, že počet přípravných tříd i vychovatelů průběžně roste, zdá se, že jejich objektivní potřeba je daleko větší, je však zároveň limitována zájmem vedení škol samých, který není vždy samozřejmý. Situaci také komplikuje územněsprávní reforma, v rámci níž došlo k tomu, že MŠMT již ve většině případů není zřizovatelem škol a nemůže oproti minulosti uplatňovat přímé metody jejich řízení.

- *Ustavení funkce romského poradce na okresních úřadech*; o zřízení místa romského poradce si mohl požádat jakýkoliv okresní úřad. Záměrem je, aby romští poradci

působili výlučně v kancelářích přednostů a byli jeho poradci ve všech věcech, které se dotýkají místní romské komunity.

- *Program podpory terénní sociální práce – terénní sociální práce v sociálně vyloučených romských komunitách*; cílem práce tohoto pracovníka (a celého programu) je „zlepšení sociálních kompetencí sociálně vyloučených lidí v cílové komunitě tak, aby se zvýšila jejich schopnost účastnit se na aktivitách běžných pro ostatní občany a zabránilo se jejich sociálnímu vyloučení.

(Navrátil, 2003, str.177 – 179)

Současné trendy v přípravě učitelů:

- příprava učitelů 1. stupně základních škol s vyučovacím jazykem romským
- příprava speciálních pedagogů pro práci s romskou populací
- pro studenty pedagogických fakult oborového studia zavést volitelný romský jazyk
- bakalářské studium 1. stupně základní školy pro posluchače ovládající romský jazyk
- krátkodobé kurzy pro učitele

(Šotolová, Titzl, 1992/93, str.14)

2. 2 Poruchy chování romských dětí

2. 2. 1 Vymezení role problémového dítěte

Problémový jedinec může být definován ze dvou hledisek:

- Jedním kritériem je obecná charakteristika jeho projevů, které se liší od aktuálně přijímané normy a často bývají v nějakém rozporu s běžnými požadavky nebo očekáváním. Jde především o odlišnosti v oblasti chování, ale významné mohou být i rozdíly v uvažování, v emočních reakcích či zevnějšku. Vzhledem ke stávajícím sociokulturním normám jsou určité projevy považovány za problematické a nežádoucí.
- Vymezení charakteristických znaků problémového jedince je ovlivněno i subjektivně. Do určité míry se zde projeví i individuálně typická tolerance k různým projevům dětí, daná osobností pedagoga. V jeho názorech a postojích se odrazí získané zkušenosti, typ temperamentu, zdravotní stav, věk, aktuální situace apod. V tomto směru je významná osobní citlivost vázaná na určité projevy chování, které pedagogovi vadí,

dráždí je, vyčerpávají, popřípadě v něm vyvolávají pocity profesionální bezmocnosti a nejistoty.

(Vágnerová, 2000, str.13)

Matoušek a Kroftová (1996, str.141) popsali *časté znaky romských dětí a mladistvých s poruchami chování*.

- velká rodina s mnoha sourozenci, s nízkým příjmem; polovina těchto rodin měla příjem pod hranici životního minima
- přeplněný byt, špatné hygienické podmínky, konflikty se sousedy v bydlišti
- mnoho rodičů negramotných, mnoho rodičů s nedokončeným základním vzděláním
- zanedbaná kontrola dětí
- výskyt opakované trestné činnosti u dospělých členů rodiny
- horší výsledky v inteligenčních testech
- záporný vztah ke škole, velké problémy s prospěchem i chováním
- příslušnost k asociálně jednající partě
- vyšší ukazatele agresivity a asociálních tendencí
- více neklidu, více špatných nálad, nižší sebevědomí
- neplánovaná trestná činnost, vysoký vliv příležitostí
- z provedení trestného činu je patrná vysoká potřeba vzrušení a vysoká potřeba ocenění skupinou, častý vliv alkoholu

2. 2. 2 Klasifikace poruch chování

V odborné literatuře nacházíme různé klasifikace poruch chování. Zde jsou uvedeny *nejčastější klasifikace*.

- *Disociální, asociální a antisociální*
- *Symptomatické, vývojové a výchovně podmíněné*
- *Agresivní a neagresivní*
- *Poruchy chování s lepší prognózou a se špatnou prognózou*

Podrobněji viz příloha č. 1.

2. 2. 3 Popis a příčiny poruch chování

V této části práce jsou uvedeny a popsány nejčastější i některé další poruchy chování, které se vyskytují u romské dětské populace.

2. 2. 3. 1 Nejčastější poruchy chování

Mezi nejčastější poruchy chování romských dětí se nejen podle pozorování v praxi, ale i dle médií a literatury řadí především *vyrušování, neposlušnost, vzdorovitost, agrese, lhání, kouření, záškoláctví a krádeže.*

➤ **VYRUŠOVÁNÍ, NEPOSLUŠNOST, VZDOROVITOST**

Vyrušování zahrnuje projevy jako mluvení během vyučování, chození po třídě, grimasování, ale i celkový neklid dítěte a celkově nápadné chování. Často se může sledovat šaškování, klaunismus, kterým se projevují děti jinak neúspěšné, nejisté nebo tělesně nápadné; mající pocity méněcennosti. Tyto děti se snaží prosadit v kolektivu alespoň tímto, ne zcela přiměřeným způsobem. Jejich chování narušuje kázeň celé třídy a často i autoritu učitele, jestliže si s nimi nedokáže včas výchovně poradit. Vyrušování se ale nedá považovat za poruchu chování v pravém slova smyslu, patří však mezi deficity, kterých si učitel musí všimnout a analyzovat je, protože v ojedinělých případech právě zde může nalézt etiologické kořeny pozdějších obtíží. Podobně je třeba posuzovat i neposlušnost – tj. nerespektování osoby pedagoga. Nevhodné výchovné zásahy mohou neposlušnost prohloubit a fixovat. (Vavrdová, 1986, str.87)

Neposlušnost a nedisciplinovanost má svou příčinu v nedostatku schopnosti akceptovat a jednat podle příkazů a norem. Dítě musí být schopné pochopit, jaké chování je požadováno a natolik citově vyrovnané, aby se tak skutečně chovalo.

Vzdor a odmítání poslušnosti je často následek nesprávné výchovy, kdy rodiče nadměrně trestají, mají na dítě nepřiměřené požadavky, které nemůže splnit nebo je výchova nápadně ambivalentní, kdy si výchovné požadavky často odporují.

Negativismus přetrvává i u dětí, které nemají k pedagogovi dobrý citový vztah a odmítají jej jako autoritu. (Vágnerová, Klíma, 1987, str.35,36)

Train (2001, str.66) upozorňuje, že dítě vzdorovité, odmítavé, neposlušné a nepřátelské vůči nadřazeným osobám bude často:

- ztrácet trpělivost a rozčilovat se
- hádat se s dospělými

- aktivně odporovat dospělým nebo odmítat splnit jejich požadavky a podřídit se pravidlům
- úmyslně dělat věci, které někoho rozčilují
- vinit ze svého chování ostatní
- vztahovačné
- zlostné a rozmrzelé
- zlomyslné nebo mstivé

„Vzdorovitost se může projevovat ve dvou základních formách – v pasivitě a nečinnosti nebo v agresivitě až destruktivnosti. Často se objevující schválnosti svědčí o tzv. ultraparadoxní fázi v chování dítěte, v níž dítě zásadně odpovídá negativně na kladné podněty.“ (Novotná, Kremlíčková, 1997, str.46)

➤ **AGRESIVNÍ CHOVÁNÍ**

„Agresivní poruchy chování jsou charakteristické násilným porušováním a omezováním práv ostatních, lze je považovat za závažné.“ (Vágnerová, 2000, str.77)

Agresivní jednání slouží obvykle jako radikálnější prostředek k uspokojení nějaké potřeby, které je obtížné dosáhnout jinak. Objevuje se zejména v situaci nouze. Je jedním z obranných mechanismů, kdy člověk řeší problém útokem na překážku. Tendence jednat agresivně bývá stimulována prožitkem hněvu a vzteku, který je spojen s uvědoměním obtíží, ale zároveň s pocitem možnosti řešit problém násilím. Pokud se jedinec cítí bezmocný, bude spíše reagovat smutkem, depresí a pocity beznaděje. Může tak reagovat i proto, že nemá dostatečnou sebedůvěru, nenaučil se bojovat a rezignace je jeho preferovanou obrannou strategií.

Násilné, agresivní jednání se může za určitých okolností stát i cílem. Pro disponovaného jedince může být uspokojující ovládat jiné. Např. agresivnímu dítěti poskytuje potěšení, když může své spolužáky šikanovat a týrat, přestože z takového jednání nemusí mít žádný zisk. Takové potvrzení vlastní síly posiluje jeho sebejistotu. (Vágnerová, 2000, str.78)

Řízení pocitu nepřátelství a agresivity konstruktivním způsobem je těžší pro dítě, které je vystaveno vzorům násilí ve svém okolí. Děti sledují televizní programy plné brutálních útoků na lidi, krutosti a nerespektování lidské důstojnosti. Příklad daný

tímto vzorem v televizi stejně jako na ulici usnadňuje dětem následovat tyto vzory v případě selhání jejich sebekontroly.

Agresivní chování může mít formu *přímou fyzickou*, což znamená napadení druhého jedince částí těla (uhození, kopnutí), nebo nějakým předmětem. Tento druh agresivního chování je většinou u dítěte od malička potlačován, na druhé straně však bývá rodiči často používán jako výchovná metoda. K přímé fyzické agresi se dítě uchyluje hlavně mezi vrstevníky, tam, kde na ni stačí svými fyzickými silami. Další formou je *nepřímá agresivita* – dítě roztrhá sešit, hodí tužkou na zem, údeří spolužáka, protože bylo pokáráno učitelem.

S přibývajícím věkem ubývá v důsledku socializace osobnosti fyzické agresivity a na její místo nastupuje *agrese verbální* – rovněž přímá (nadávka, pohrůžka) i nepřímá (ironizování, zesměšňování).

Obecně se dá říci, že chlapci jsou agresivnější než děvčata a také častěji používají fyzickou agresi, zatímco děvčata ve školním věku užívají spíše verbální agrese.

Agrese však nemusí být vždy obrácena jen proti okolí, v některých případech ji subjekt obrací proti sobě samému – mluví se pak o autoagresi. Dítě se štipe, škrábe, úmyslně zraňuje. Extrémním případem autoagrese jsou suicidální pokusy – zvláště demonstrativní, kdy hlavním motivem sebevražedného pokusu je snaha potrestat okolí, násilím změnit jeho postoje apod. U mladších školních dětí je autoagrese vyjimečná, častější výskyt je v prepubertě a pubertě. (Vavrdová, 1986, str.87)

Za zvlášť závažné lze považovat agresivní jednání, ke kterému dochází ve skupinách mladistvých, kde se vzájemně posiluje agresivní i jinak odchylné jednání. Agrese se často projevuje ve formě vandalismu, ale i přepadávání lidí či sexuálním násilím. (Vágnerová, Klíma, 1987, str.43)

➤ **LHANÍ**

Charakter člověka určují jeho jednotlivé rysy. Rozhodují o tom, jak člověk cítí, jak myslí a jak jedná. K nejdůležitějším charakterovým rysům patří pravdomluvnost. Pravdivé je to, co odpovídá skutečnosti. Co je v rozporu se skutečností, je nepravda a někdy i lež. V užším slova smyslu znamená lež projev, který se neshoduje s vnitřním přesvědčením. Taková lež sleduje vždy nějaký účel – snahu vyhnout se těžké situaci, případně nepříjemnostem nebo splnění nějakých (jinak těžko dosažitelných) přání. Aby se dalo u dítěte mluvit o lži, je nutno se přesvědčit, zda stupeň rozvoje intelektu je

už tak daleko, že je schopno rozlišit omyl od vědomého záměru a vzpomínku od výtvorů vlastní fantazie. Proto se o skutečném lhaní mluví nejčastěji až u dětí ve školním věku. (Bartko, 1980, str.125)

Jakýsi předstupeň lži je *zapírání* – dítě neuvede pravdu.

Děti, které jsou často a přísně trestány, lžou častěji než děti rozumně vychovávané. Také děti trpící pocitem nejistoty se uchylují ke lži – jsou motivovány strachem, a to strachem ze ztráty náklonnosti milované osoby. (Vavrdová, 1986, str.90)

Bartko (1980, str.126) také soudí, že příčinou lhaní bývá despotický postoj rodičů nebo vychovatelů. Dítě lže jenom proto, aby se vyhnulo trestu, tedy lže ze strachu. Dostí běžné je lhaní ve škole při nesplnění domácí úlohy, při pozdním příchodu apod. Někdy jsou tyto lži tak průhledné a naivní, že je musí zpozorovat i méně zkušený učitel. V případě úspěchu prvního lhaní se může u určitých typů vypěstovat sklon vyhýbat se nepříjemné situaci lhaním vždy. Podobnou úlohu v genezi lhaní mají nedůsledné a nedomyšlené příkazy a zákazy. Dítě (především dítě bázlivé), když nestačí na uložené povinnosti, raději lže, aby se vyhnulo zákrokům rodičů nebo vychovatelů.

Pochopitelně v genezi lhaní má i špatný příklad rodičů svou roli. Jestliže rodiče budou vždy říkat pravdu, budou je v tom děti napodobovat. Samozřejmě by neměli navádět děti ke lži a rovněž není vhodné uchylovat se k falešnému vysvětlování zvědavých dětských otázek.

Některé děti lžou proto, aby zakryly své neúspěchy, jindy proto, aby unikly z nesnesitelného omezování svých individuálních zájmů, neustálého napomínání a moralizování. Ve snaze zbavit se vnucených podmínek hledají východisko právě ve lhaní.

Někdy může být motivem pro lhaní snaha zakrýt přestupek kamaráda a uchránit ho před důsledky – jde o lež z přátelství. Jde-li o maličkost, je diskutabilní, zda není správnější věc spíše přehlédnout než nekompromisně uplatňovat přísnost a spravedlivost.

Velmi závažné je lhaní, jehož cílem je ublížení, pomsta nebo dosažení nějaké výhody. Dítě cílevědomě udělá něco špatného a rafinovaně spáchaný čin připíše dítěti, kterému chce uškodit. Tento druh lhaní je nejrafinovanější a představuje největší morální zlo.

Pohnutkou, která vede ke lhaní, může být i chvástavost. Projevuje se zejména u dětí, které trpí pocitem méněcennosti a které si nejsou dost jisty svými společenskými

vztahy. Chvástají se nejen tím, co sami dokáží – a neodpovídá to přitom skutečnosti, ale i významností příbuzných, jejich přednostmi apod. – to buď vůbec neodpovídá skutečnosti, nebo jde o zveličování. (Bartko, 1980, str.127)

➤ **TABAKISMUS**

Romské děti se setkávají s kouřením cigaret od nejtělejšího věku (předškolní věk, mladší školní věk). Pro většinu z nich patří kouření ke každodennímu běhu života. Ve školách se proto kouření stává závažným problémem všech věkových skupin.

Zařazení tabáku mezi návykové drogy není přehnané. Je pravda, že účinky tabáku se neprojevují tak rychle a dramaticky, vzhledem k rozšířenosti kouření jsou však citelné. Tabákový kouř obsahuje množství škodlivin, najdou se v něm látky jako dehet, kysličník uhelnatý, formaldehyd, dokonce i arsenid nebo kyanid. Z velkého množství chemikálií v tabákovém kouři je ovšem návyková pouze jediná a to nikotin. Dlouhodobé účinky kouření tabáku znají lékaři už dlouho. Kromě zhoubných nádorů a srdečních onemocnění jsou to další nemoci dýchacího systému, nemoci cév, poškození žaludku atd. Bez rizika nejsou ani pasivní kuřáci, tedy ti, kdo se zdržují v zakouřených prostorách, i když sami nekouří. To se týká zvláště dětí, protože jejich odolnost je menší. Hrozí jim záněty dýchacích cest a astma. (Nešpor, Csémy, 1997, str.45)

Nejčastější příčinou zapálit si cigaretu je snaha vyrovnat se dospělým. Děti se s cigaretou cítí silnější, jistější, důležitější. Někteří jedinci tvrdí, že kouření jim pomáhá lépe se soustředit, snáze překonávat jejich krize či různé obtíže. Důvodem bývá potřeba zapadnout do party, vypadat „drsně“ před ostatními a zahnat nejistotu. Dalším z argumentů, především u dívek, je představa, že kouření zabraňuje otylosti. Místo bonbonu nebo čokolády si raději „zapálí retko“.

Heller (1996, str.51) uvádí, že děti, především začínající kuřáci, ještě nedovedou odhadnout množství tabáku, které mohou vykouřit a působením nikotinu může dojít k akutní otravě. Projevuje se zblednutím, bolestmi hlavy, závratěmi, studeným potem, nucením na zvracení nebo zvracením. Někdy se mohou vyskytnout stavy zmatenosti a obluženosti, podobně jako při požití nadměrného množství alkoholu.

Na tabák se ve většině případech utvoří tzv. *psychická závislost*, která nutí kuřáka, aby nadále kouřil, jinak má pocit, že mu „něco“ chybí, je nervózní, neklidný.

➤ ZÁŠKOLÁCTVÍ

„Chození za školu může být neškodným vykojením z normálního života, jednou z forem řešení konfliktních situací dítěte a v ojedinělých případech příznakem nemoci.“ (Bartko, 1980, str.137)

Snaha dítěte vyhnout se škole se může projevit různým způsobem úniku v závislosti na věku, osobnosti dítěte, jeho problémech i typu rodinné výchovy. Sociálně akceptovatelnější formou úniku je předstírání nemoci. Záškoláctví se objevuje ve větší míře u starších dětí. Čím dříve se záškoláctví u dítěte projeví, čím je častější a plánovanější, tím méně příznivá je prognóza nápravy. (Vágnerová, Klíma, 1987, str.40)

Chozením za školu řeší dítě někdy vlastní citovou krizi, vlastní vnitřní konflikty. Romské dítě zařazené do základní školy, jde je „samo“, bývá někdy ve třídě terčem posměchu. Konflikt, který vznikne mezi ním a kolektivem, řeší tím, že odmítá chodit do školy. K odporu chodit do školy může vést i strach před přísným učitelem, zejména tehdy, jestliže dítě není dostatečně připraveno, nenapsalo domácí úkol, případně se bojí očekávaného zkoušení.

Tlak okamžité konfliktové situace bývá někdy větší než strach z následků absence ve škole. Často to nebývá ani sama škola, ale přísní rodiče a učitelé, jejichž trestu se bojí. Tvrdý trest bývá pak jen bezprostředním motivem chození za školu.

Starší děti chodí někdy za školu společně, ve skupinách. K záškoláctví celé skupiny dětí dochází většinou nápodobou. Chozením za školu žádnou citovou krizi neřeší. Pro mnoho romských dětí je normální nejit občas do školy – nemají smysl pro povinnost, často vynechají školu z malicherných důvodů, např. prostě proto, že se jim nechce nebo že zaspaly. Jindy má romská matka k tomu, že dítě nepošle do školy, vážné důvody, o kterých mlčí (nemá např. peníze na autobus pro dítě, na svačinu; nestačila vyprat a usušit dítěti oděv).

Mnozí rodiče často ani nevědí, zda jejich děti chodí či nechodí do školy. Je jim jedno, jak tráví svůj čas.

Důvodem jít za školu může být i snaha přilákat na sebe pozornost, „vyznamenat se“ v očích spolužáků nebo dospělých. (Bartko, 1980, str.138)

Vágnerová, Klíma (1987, str.40) rozlišují záškoláctví podle několika hledisek:

a) *Záškoláctví, které má impulzivní charakter.* Dítě předem neplánuje, že nepůjde do školy, ale reaguje náhle, nepromyšleně nebo odejde až v průběhu vyučování. Někdy i

impulzivně vzniklé záškoláctví trvá několik dnů, než rodiče zjistí, že dítě nechodí do školy. Dítě pokračuje v chození za školu ze strachu z následků, protože neví, co by mělo dělat.

b) *Účelové, plánované záškoláctví.* Dítě předem plánuje odchod ze školy, vzdaluje se pod nejrůznějšími záminkami v době, kdy očekává zkoušení nebo kdy má mít neoblíbený předmět nebo neoblíbeného učitele.

➤ **KRÁDEŽE**

Krádež je záměrné a plánovité osvojení si cizí věci. Předškolní děti si často „berou domu“ společné hračky z mateřské školy – i když chápou rozdíl mezi „moje“ a „tvoje“, nechápou dosud plně rozdíl mezi „naše“ a „moje“. Děti z početnějších rodin nerozlišují vlastnictví u některých drobných předmětů (tužky, gumy, pastelky) a ve škole si občas přisvojí cizí. Takové jednání neoznačujeme jako krádež, pouze se dítěti vysvětlí, že každý má své věci. (Vavrdová, 1986, str.91)

Pravá krádež je tedy charakterizovaná záměrností a předpokládá takový stupeň duševní vyspělosti, kdy je dítě schopné pochopit pojem vlastnictví, rozeznat, co náleží jemu a co ostatním. Krádež je amorální jednání, jehož příčinou jsou především vlivy prostředí, zejména nesprávná rodinná výchova. (Vágnerová, Klíma, 1987, str.38)

Závažnost krádeže jako přestupku je v našich očích přímo úměrná hodnotě odcizené věci. I děti brzo přijímají toto hledisko – odcizují drobné, často bezcenné věci; před odcizením nákladnějších se pozastaví. Dospělí tolerují dětem krádeže v zahradě, na poli, někdy rodiče sami přinesou z práce „nějakou maličkost“, zapojují i děti do krádeží.

Ve škole se vedle krádeží věcí dá setkat i s krádežemi peněz. Okradeni jsou obyčejně děti, ale někdy i učitelé. Vyšetřování krádeží je velmi svízelné. Učitel by se měl vyvarovat přímého obvinění dítěte, které podezřívá, není-li si naprosto jist. Křivé obvinění je pro dítě nesmírně zraňující.

Ke krádežím peněz dochází také doma – dítě si přisvojí drobné, které někde leží, navštěvuje kapsy rodičů nebo si vezme bez dovolení peníze z matčiny či otcovy peněženky.

Rafinovanost provedení krádeže roste se stoupajícím věkem a je alarmujícím znamením. U mladistvých nabírají postupně závažnějších forem jako je vykrádání aut, vloupání, případně přepadení.

Krádeže jsou většinou poplašným signálem, náznakem vnitřních problémů, s nimiž se dítě neumí vyrovnat.

Některé děti kradou proto, aby mohly rozdávat peníze či různé věci spolužákům, aby byly oblíbené. (Vavrdová, 1986, str.92)

Vágnerová, Klíma (1987, str.38) rozlišují krádeže:

- *podle vyspělosti:*

a) Neplánované, příležitostné krádeže dětí mladšího školního věku. Dítě podlehne okamžitému nutkání přivlastnit si nějakou věc, která se mu líbí, aniž by svůj čin předem promýšlelo a plánovalo.

b) Krádeže, které jsou plánované a předem promyšlené se vyskytují většinou až ve starším školním věku.

- *podle frekvence:*

a) Náhodné krádeže, které vznikly většinou pod vlivem obtížné situace nebo využitím příležitosti, ale neopakují se.

b) Návykové krádeže, kdy dítě krade opakovaně, kdykoliv má k tomu možnost.

Statistiky uvádějí, že dětských zlodějů stále přibývá. U nezletilých pachatelů bývá vždy zaznamenáno nejvíce deliktů majetkové trestné činnosti (kolem 80%).

Mgr. Jitka Gjuričová, ředitelka odboru prevence kriminality MV ČR, zmiňuje:

„Odborníci tvrdí, že 60% těch, kteří spáchají trestný čin v mládí, spáchá do dvou let trestný čin další. Dále odborníci tvrdí, že v okamžiku, kdy se mladý člověk prvně setká s orgány činnými v trestném řízení (policií), má za sebou jež několik spáchaných trestných skutků.“ (Adamec, 1996, str.8)

2. 2. 3. 2 Další poruchy chování

Mezi další poruchy chování, se kterými se můžeme setkat u romských dětí, je možné jmenovat *požívání alkoholu, toulavost a předčasné pohlavní styky*.

➤ **POŽÍVÁNÍ ALKOHOLU**

Požívání alkoholu se u nás značně podceňuje. Již v předškolním věku mívá dítě možnost ochutnat pivo a víno, někdy i likéry. V období puberty se děti snaží pitím vyrovnat dospělým.

U dětí a mládeže je alkohol mimořádně nebezpečný. Závislost na něm vzniká mnohem rychleji, řádově i během měsíců, zatímco u dospělých většinou až řádově během let. Závislost na alkoholu není ovšem jediným rizikem, které alkohol pro děti a dospívající představuje. K dalším patří např. úrazy (zvláště v dopravě), otravy, pohlavně přenosné nemoci, trestná činnost zejména násilného charakteru atd. (Nešpor, Csémy, Pernicová, 1997, str.11)

Alkohol narušuje vývoj osobnosti, jedním z nejnápadnějších projevů mladistvých alkoholiků je nezdrženlivost, nedostatek výčitek svědomí, dochází k dalšímu oploštění zájmů a odpovědnosti. Pítí alkoholu je pojímáno jako projev vlastní svobody. V čím mladším věku vzniká návyk na alkohol, tím více narušuje vývoj osobnosti a vznikají různé asociální projevy.

Výchovné zanedbání a špatná rodinná péče, nevhodný vzor dospělých, kteří sami alkohol konzumují, jsou podnětem k požívání alkoholu v dětském věku. Další příčinou je špatný vliv party, která své členy ke konzumaci alkoholu svádí nebo přímo nutí. Ve velké míře zde přispívá snaha vypadat dospěle, nezávisle, nebýt zbabělý a být plně akceptován ostatními členy party. (Vágnerová, Klíma, 1987, str.44)

➤ **TOULAVOST A ÚTĚKY Z DOMOVA**

„Vlastní obsah pojmu „toulavost“ nepotřebuje zvláštní vysvětlení. Z kvalitativního hlediska se však rozlišuje toulavost od útěků, i když hranice mezi oběma pojmy bývá dost umělá a z praktického hlediska nevýznamná. Toulavost je často pokračováním útěku. Motivace však nebývá vždy stejná.“ (Bartko, 1980, str.208)

Toulavost je jedním z příznaků širokého okruhu odchylek lidského chování. Mluví se o ní jednak v souvislosti s antisociálním chováním a delikvencí (protože bývá často spojena s činy, které mají charakter deliktů), jednak z hlediska lékařského (protože se vyskytuje i jako příznak některých nervových a duševních chorob).

Děti mohou určité situace řešit útekem z výchovného prostředí. Těžko snášejí denní nepříjemnosti. Jsou většinou obráceni jen do svého nitra. Pohnutkou útěku bývají někdy i malá nedorozumění se členy rodiny.

U toulavosti se zdůrazňuje především moment poruchy sociální adaptace. Jedinec, který se toulá, ruší svou závislost a podřízenost výchovnému prostředí, tj. rodině a škole.

Podle mnoha autorů má nejvýznamnější vliv na vznik toulavosti rodinná

psychosociální atmosféra. Jedná se zejména o její *efektivitu* (alkoholismus rodičů, jejich mravní labilitu, kriminalitu nebo sexuální úchylnost), *proměnlivost* (nedostatek pevné a trvalé struktury rodinného prostředí nebo jeho výrazné změny), *výchovnou kvalitativní insuficienci* (výchovné zanedbání, ale i příliš shovívavý nebo tvrdý typ výchovy, disharmonie výchovných vlivů, podmínky pro vznik citové karence atd.), *výchovnou kvantitativní insuficienci* (nedostatek času rodičů), *výchovnou indisponovanost rodičů* (intelektuální nedostatečnost, duševní choroby, déle trvající nemoci, přestárlost apod.).

Pohnutkou k toulání bývá i romantická touha po dobrodružství, bez ohledu na nebezpečí a následky.

Nejčastěji dospívající utíká z domova proto, aby unikl z nesnesitelné situace. Utíká proto, že ho neustále trestají, odstrkují, podceňují, jindy zase ironizují a ponižují, zanedbávají nebo zbytečně ochraňují atd. Někdy bývá příčinou strach z následků činu. (Bartko, 1980, str. 209)

Vágnerová, Klíma (1987, str.41) rozdělují dětské útky na:

a) *Reaktivní útky*, které jsou zkratkovou reakcí na nepříjemnou situaci doma nebo ve škole, ze které dítě nevidí východisko. Dítě se chce vyhnout trestu, někdy má naopak záměr potrestat útkem rodiče, odplatit jim domnělé nebo skutečné bezpráví.

Dítě se v těchto případech často zdržuje v blízkosti domova, ve sklepě nebo na půdě, jindy hledá útočiště a ochranu u prarodičů nebo jiných příbuzných.

b) *Chorobné útky*, které mohou mít ráz impulzivního jednání. Dítě náhle utíká, aniž by předem něco plánovalo, utíká, i když nemá k útěku žádný důvod.

➤ **PŘEDČASNÝ POHLAVNÍ STYK**

V současné době dochází k akceleraci pohlavního vývoje, především u romské populace. Praktické důsledky se mohou projevit předčasnou pohlavní aktivitou a za určitých podmínek i sexuálními požitkářstvím.

S poruchami chování v sexuální sféře se dá setkat u dětí, které jsou značně výchovně zanedbané, vyrůstají v primitivním prostředí nebo u kterých lze pozorovat anomální, disharmonický vývoj osobnosti s výrazným citovým oploštěním nebo přímou dispozicí k určité sexuální odchylce.

Předčasná sexuální aktivita vzniká ve většině případech u dětí, které jsou svědky

sexuálního styku mezi rodiči nebo jinými osobami. Další možností je svedení nebo násilí, spáchané osobou stejného nebo opačného pohlaví. K předčasnému vzbuzení sexuálního zájmu může dojít i v partě, která od svých členů vyžaduje konformitu ve veškerém jednání a tedy i sexuální aktivitě. U chlapců v období dospívání může dojít k projevům sexuální agresivity, zejména ve skupině nebo pod vlivem alkoholu. (Vágnerová, Klíma, 1987, str.43)

Při pohlavním styku jim většinou jsou city partnera cizí a vztah je lhostejný. Ovládá je spíše zájem o vlastní okamžitý příjemný pocit, hlad po požitku, nenasytná touha po seberealizaci a neomezené svobodě.

Mezi těmito jedinci se najdou i ti, kteří se vychloubají četnými důvěrnými sexuálními vztahy. V pohlavním životě uplatňují „přelétavý styl“ a ani si neuvědomují, že se vlastně vychloubají nedostatkem základních charakterových vlastností, citovou a mravní tupostí. Svou podstatou je tento styl jednou z podob neplacené prostituce. Ta má ovšem i jiné formy. Provozuje se za alkohol, za lepší postavení v partě nebo prostě za určité výhody, ale i pro dobrodružnost změny. Mnoho mladých dívek se uchyluje k prostituci z ekonomického důvodu, prostituci vidí jako jednoduchý prostředek k získání peněz.

Předčasná sexuální aktivita, proměnlivost a nevybíravost v sexuálních stycích mezi dospívajícími mladými lidmi přináší samozřejmě mnoho problémů, např. nežádoucí předčasné těhotenství (v menší či větší míře ohrožuje zdraví dospívajícího děvčete), hrozí možnost nákazy pohlavní chorobou – zejména když jde o méně známého a náhodného partnera. (Bartko, 1980, str.198)

3 PRAKTICKÉ ZPRACOVÁNÍ PROBLÉMU

3. 1 Cíl praktické části

Praktické část by měla:

- a) **pomocí dotazníků** zmapovat současný stav nejčastějších výchovných poruch romských dětí na druhém stupni zvláštní školy
- b) **v kazuistice** přiblížit případ chlapce, který trpí výraznými výchovnými problémy
- c) **v navrhovaných opatřeních** nastínit možnosti prevence nežádoucích poruch chování; přijatelné způsoby a vhodné přístupy by měla představit příručka nejen pro rodiče s názvem: „Vhodné přístupy“

3. 2 Použité metody

Pro ověření níže stanovených předpokladů a k dosažení cíle praktické části je v práci použita *metoda dotazníku a metoda kazuistická*.

Cílem dotazníku je zmapovat současný stav výchovných poruch na druhém stupni zvláštní školy u romské dětské populace.

Jedná se o dotazník *nestandardizovaný*, je užitá *kombinace uzavřených a otevřených typů otázek*. Otevřené otázky umožňují obširnější odpovědi, většinou upřesňují předchozí odpověď.

Kazuistická metoda slouží k dokreslení dané problematiky. Je zde přiblížen případ romského chlapce s výraznými výchovnými problémy. Součástí kazuistiky je *anamnéza* (osobní i rodinná), *pozorování a rozhovor* (s matkou chlapce i chlapcem).

3. 3 Dotazník

Dotazník – originál je v *příloze č. 2* a ukázka vyplněného dotazníku je v *příloze č. 3*.

3. 3. 1 Popis výběrového vzorku a průběh průzkumu

Formou anonymního dotazníku bylo osloveno celkově pět zvláštních, popř. speciálních škol v městech Jilemnice, Lomnice n. Pop., Semily, Rokytnice n. Jiz. a Vrchlabí.

Čtyři školy ve vyplnění dotazníků vyhověly, jedna škola dotazníky odmítla s tím, že jde o důvěrné otázky a nechce mít žádné problémy s rodiči dětí (kdyby se děti doma o

vyplňování důvěrného dotazníku zmínily). Pro špatné vyplnění nemohl být jeden dotazník využit (zakroužkováno bylo vše).

Dotazníky vyplnily romské děti navštěvující druhý stupeň zvláštní školy, tzn. ve věku 12 – 16 let. Děti přijímaly dotazníky s ochotou a měly možnost je vrátit buď zalepené v obálce, nebo je mohly v některých školách vhadzovat do připravené krabice. Pár dětí je bez ostychu vracelo otevřené.

Učitelé byli ochotni dotazníky dětem rozdat a měli zájem nejen o vyhodnocení výsledků z jejich školy, ale i o výsledky celkové, což jim bylo přislíbeno.

Správně vyplněno a použito v práci je tedy **37 dotazníků** (16 vyplněných dotazníků je od děvčat, 21 dotazníků od chlapců).

<i>Pohlaví dětí</i>	
<i>divky</i>	43%
<i>chlapci</i>	57%

<i>Věkové rozložení a věkový průměr</i>		
<i>věk</i>	<i>divky</i>	<i>chlapci</i>
<i>12</i>	13%	24%
<i>13</i>	31%	10%
<i>14</i>	19%	33%
<i>15</i>	37%	19%
<i>16</i>	0%	14%

3. 3. 2 Stanovení předpokladů

Předpoklad č. 1 – Lze předpokládat, že většina romských dětí na druhém stupni zvláštní školy nenavštěvuje školu ráda a doma se nepřipravuje na vyučování (ověřováno pomocí dotazníku – položkou č. 1, 2).

Předpoklad č. 2 – Lze předpokládat, že více než polovina romských dětí kouří, ochutnala alkohol a někdy lhala (ověřováno pomocí dotazníku – položkou č. 9, 10, 11).

Předpoklad č. 3 – Lze předpokládat, že jen malé procento dětí chodí za školu, zkoušelo něco odcizit či mělo pohlavní styk (ověřováno pomocí dotazníku – položkou č. 12, 15, 16)

3. 3. 3 Získaná data a jejich interpretace

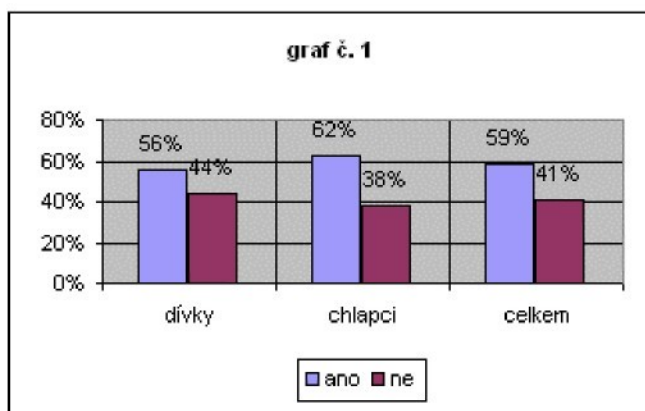
Tato část práce by měla získané výsledky znázornit v tabulkách a grafech, popsat je a zároveň ověřit stanovené předpoklady.

V dotazníku kromě otázek, které jsou vyhodnoceny v tabulkách a grafech, se vyskytují i podotázky, které jsou vyhodnoceny v *příloze č. 4, 5, 6, 7, 8* – Tabulky k dokreslení zjišťované situace (týká se to otázek č. 9, 10, 11, 14, 15).

Otázka č. 1 – Chodíš rád(a) do školy?

Tabulka č. 1

	<i>dívky</i>	<i>chlapci</i>	<i>celkem</i>
<i>ano</i>	56%	62%	59%
<i>ne</i>	44%	38%	41%

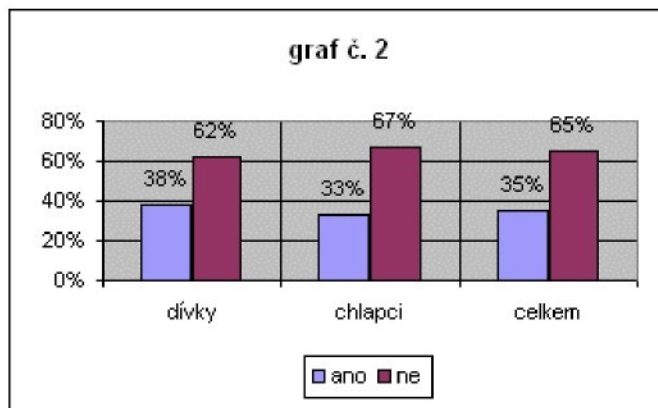

Na otázku č. 1 odpovědělo všech 37 dětí. Více jak polovina romských dětí do školy chodí ráda. Radost navštěvovat školu do jisté míry ovlivňuje zřejmě fakt, že zde děti mají plno „svých“ kamarádů. Roli může hrát i to, že zde mají určitou činnost, povinnost, které se jim doma dostávat nemusí.

Otázka č. 2 – Připravuješ se doma do školy (píšeš úkoly, čteš..)?

Tabulka č. 2

	<i>dívky</i>	<i>chlapci</i>	<i>celkem</i>
<i>ano</i>	38%	33%	35%
<i>ne</i>	62%	67%	65%

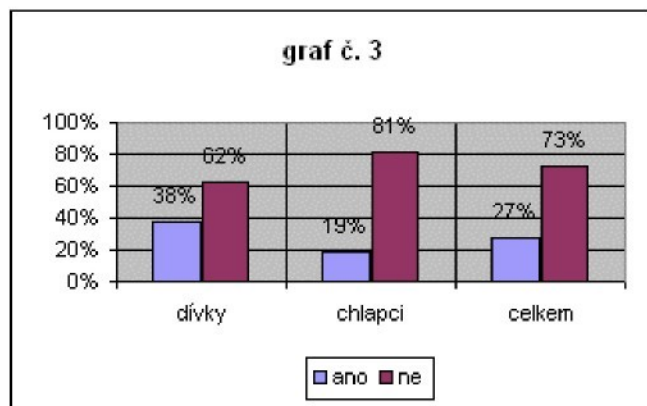
Na otázku č. 2 odpovědělo všech 37 dětí. V průměru 65% dětí se do školy nepřipravuje.

Ověřovaný předpoklad č. 1, že většina romských dětí na druhém stupni zvláštní školy nenavštěvuje ráda školu a doma se na vyučování nepřipravuje, se zcela nepotvrdil. Naopak výsledky jsou překvapivě pozitivní – více než polovina dětí navštěvuje školu ráda. Bohužel přípravu na vyučování již nepovažují za potřebnou.

Otázka č. 3 – Zajímají se tví rodiče, co bylo ve škole?

Tabulka č. 3

	<i>dívky</i>	<i>chlapci</i>	<i>celkem</i>
ano	38%	19%	27%
ne	62%	81%	73%

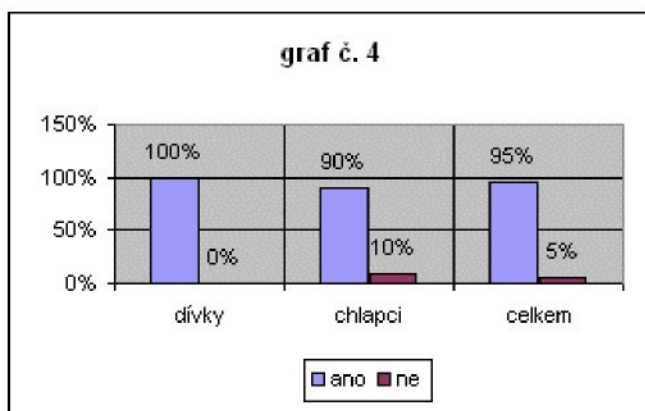

Na otázku č. 3 odpovědělo všech 37 dětí. Je zřetelné, že tato otázka úzce souvisí s otázkou předchozí. Pouze 27% rodičů se zajímá o to, co bylo ve škole. Pro romské etnikum je primární rodina, podceňují význam vzdělání a školní výchovy.

Otázka č. 4 – Díváš se často na televizi?

Tabulka č. 4

	<i>dívky</i>	<i>chlapci</i>	<i>celkem</i>
ano	100%	90%	95%
ne	0%	10%	5%

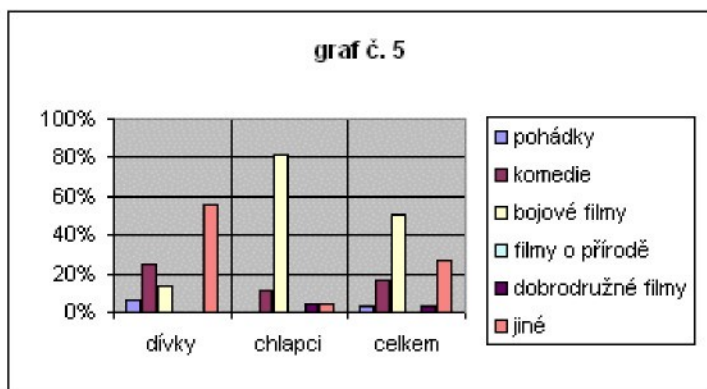

Na otázku č. 4 odpovědělo všech 37 dětí. V odpovědích je jasný důkaz toho, že televize je „dobrým“ přítelem dětí. Pouze 2 děti odpověděly, že se na televizi nedívají.

Otázka č. 5 – Jaké filmy nejčastěji sleduješ?

Tabulka č. 5

	<i>dívky</i>	<i>chlapci</i>	<i>celkem</i>
pohádky	6%	0%	3%
komedie	25%	11%	16%
bojové filmy	13%	81%	51%
filmy o přírodě	0%	0%	0%
dobrodružné filmy	0%	4%	3%
jiné	56%	4%	27%

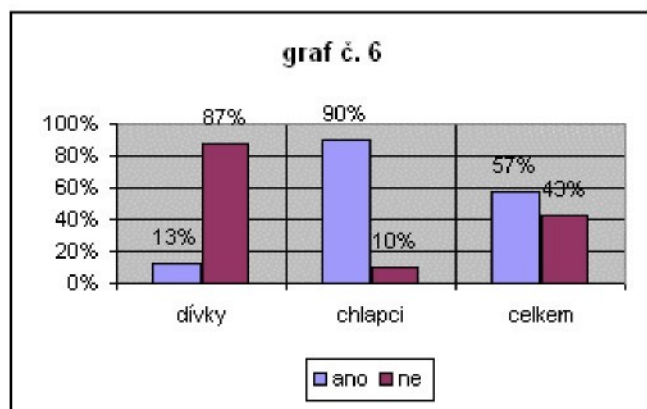
Na otázku č. 5 odpovědělo všech 37 dětí. Tato otázka úzce souvisí s předchozí otázkou. Z televizních pořadů u děvčat zvítězila kolonka – jiné – do popředí dávají především telenovely, „zamilované“ seriály a hudební pořady.

U chlapců obsadily první místo bojové filmy, v kolonce – jiné – se objevily horory.

Otázka č. 6 – Jsi v nějaké partě?

Tabulka č. 6

	<i>dívky</i>	<i>chlapci</i>	<i>celkem</i>
ano	13%	90%	57%
ne	87%	10%	43%

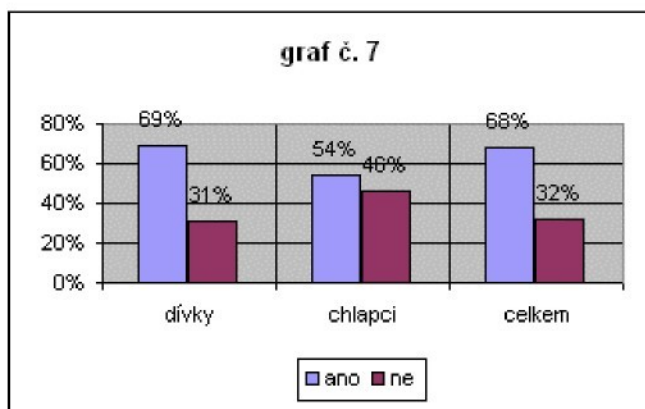

Na otázku č. 6 odpovědělo všech 37 dětí. 90% chlapců se v partách sdružuje, 87% děvčat v partě není. Důvodem je zřejmě to, že si děvčata v tomto věku najdou jednu – nejlepší kamarádku, s tou se nejvíce baví a tráví spolu nejvíce času.

Otázka č. 7 – Máš přítele/přítelkyni?

Tabulka č. 7

	<i>dívky</i>	<i>chlapci</i>	<i>celkem</i>
ano	69%	54%	68%
ne	31%	46%	32%

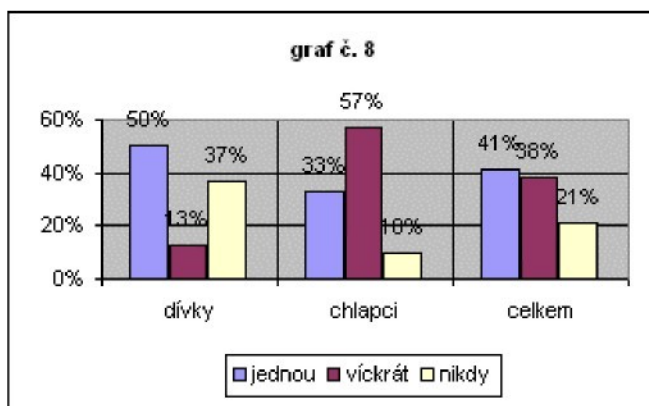

Na otázku č. 7 odpovědělo všech 37 dětí. Více než polovina dětí přiznává, že má přítele. V tomto věku se děti chtějí již přiblížit co nejvíce dospělým, chtějí mít pocit, že mají někoho blízkého (s kým „chodí“), aby se před ostatními necítily „jiní“.

Otázka č. 8 – Vyrušoval(a) jsi, neposlouchal(a) jsi někdy učitele?

Tabulka č. 8

	<i>dívky</i>	<i>chlapci</i>	<i>celkem</i>
jednou	50%	33%	41%
víckrát	13%	57%	38%
nikdy	37%	10%	21%

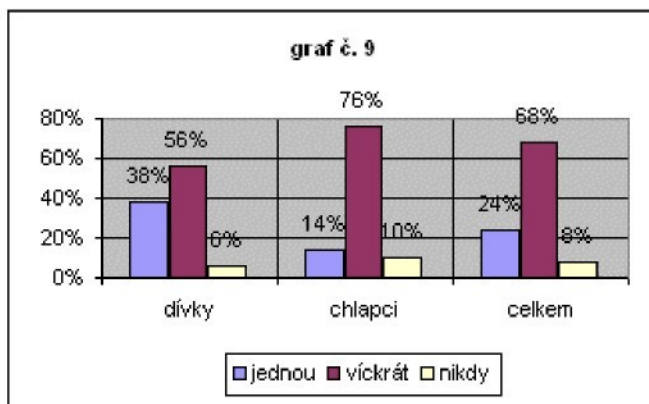

Na otázku č. 8 dopovědělo všech 37 dětí. 41% dětí odpovědělo, že vyrušovaly pouze jednou. 38% se přiznalo, že vícekrát a 21% dětí tvrdí, že nevyrušovaly nikdy. Je viditelné, že chlapci vyrušují a neposlouchají častěji než dívky.

Otázka č. 9 – Zkoušel(a) jsi kouřit?

Tabulka č. 9

	<i>dívky</i>	<i>chlapci</i>	<i>celkem</i>
jednou	38%	14%	24%
vícekrát	56%	76%	68%
nikdy	6%	10%	8%

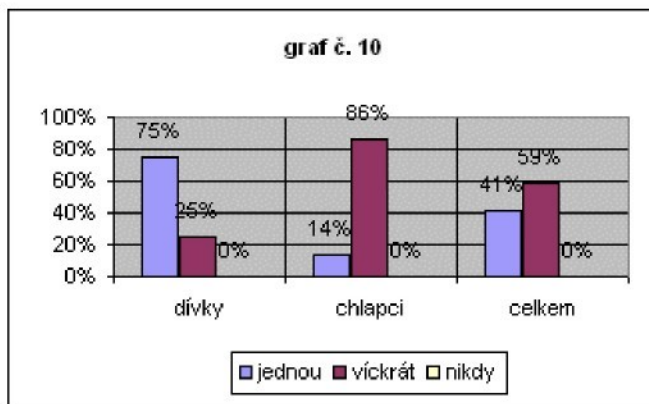
Na otázku č. 9 odpovědělo všech 37 dětí. 68% romských dětí již vícekrát kouřilo či kouří. Pouze 8% dětí říká, že nikdy ještě nekouřily. U velké většiny dětí rodiče o jejich kouření nevědí (*viz přílohu č. 4 – Tabulka k dokreslení zjišťované situace*).

Jedním z důvodů je jistě to, že tyto děti se setkávají s kouřením cigaret již od nejtěžšího věku doma a pro většinu z nich patří kouření ke každodennímu běhu života. Svou roli hraje i propagace kouření ve filmech.

Otázka č. 10 – Zkoušel(a) jsi pít alkohol?

Tabulka č. 10

	<i>dívky</i>	<i>chlapci</i>	<i>celkem</i>
jednou	75%	14%	41%
vícekrát	25%	86%	59%
nikdy	0%	0%	0%

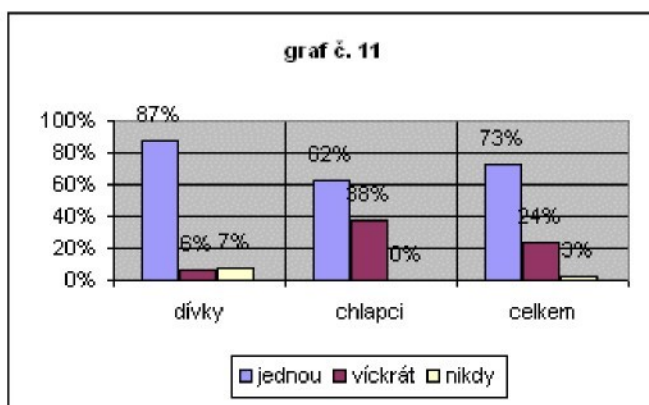

Na otázku č. 10 odpovědělo všech 37 dětí. Každé z dotazovaných dětí již alespoň jednou alkohol ochutnalo. 86% chlapců přiznává, že alkohol pili vícekrát, u děvčat je procento také vysoké (75% děvčat). Pouze 3% rodičů o „experimentech“ jejich dětí s alkoholem ví (viz přílohu č. 5 – Tabulka k dokreslení zjišťované situace).

Otázka č. 11 – Lhal(a) jsi někdy?

Tabulka č. 11

	<i>dívky</i>	<i>chlapci</i>	<i>celkem</i>
jednou	87%	62%	73%
vícekrát	6%	38%	24%
nikdy	7%	0%	3%

Na otázku č. 11 odpovědělo všech 37 dětí. Zde by se dalo diskutovat, zda děti odpověděly pravdivě, či se chtěly ukázat „v lepším světle“. 73% dětí uvádí, že lhal(y) pouze jednou. K častějšímu lhaní se přiznává jen 24% dětí. V podotázce, komu lžou děti nejčastěji, se o prvenství dělí rodiče a učitelé (viz přílohu č. 6 - Tabulka k dokreslení

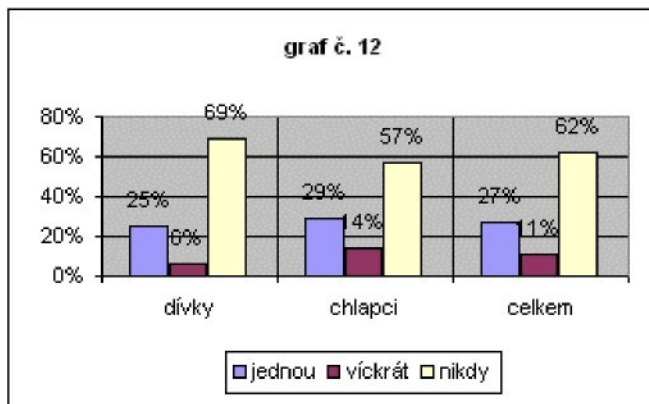
zjišťované situace). Na otázku „Proč děti lžou?“ byla nejčastějším důvodem uváděna odpověď – „Abych nedostal nařezáno.“ a „Nevím.“ Zajímavá odpověď byla od 14letého chlapce, který napsal: „Aby mě máma věřila.“

Ověřovaný předpoklad č. 2, že více než polovina romských dětí kouří, ochutnalo alkohol a někdy lhala, se potvrdil. 68% dětí kouří (popř. již vícekrát zkoušelo kouřit), 59% dětí vícekrát okusilo alkohol a 73% dětí přiznává, že alespoň jednou lhala.

Otázka č. 12 – **Byl(a) jsi někdy za školou?**

Tabulka č. 12

	<i>dívky</i>	<i>chlapci</i>	<i>celkem</i>
jednou	25%	29%	27%
vícekrát	6%	14%	11%
nikdy	69%	57%	62%

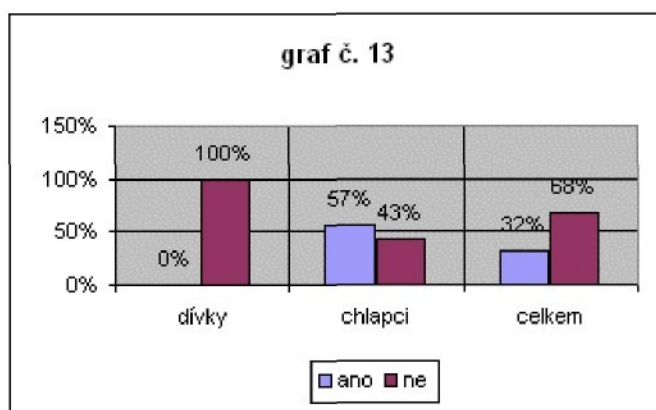

Na otázku č. 12 odpovědělo všech 37 dětí. 62% dětí odpovídává, že za školou nebyly nikdy. To odpovídá i výsledkům z otázky č. 1, zda chodí rádi do školy. Vícekrát bylo za školou jen malé procento dětí, častěji chodí za školu chlapci. Podotázku „Proč?“ 52% dětí proškrtlo, zřejmě nevěděly, co odpovědět. Ve zbývajících odpovědích se nejčastěji objevovaly tyto důvody: „Abych se nemusel učit“ nebo „Nechtěl jsem psát písemku.“

Otázka č. 13 – **Pereš se rád(a)?**

Tabulka č. 13

	<i>dívky</i>	<i>chlapci</i>	<i>celkem</i>
ano	0%	57%	32%
ne	100%	43%	68%

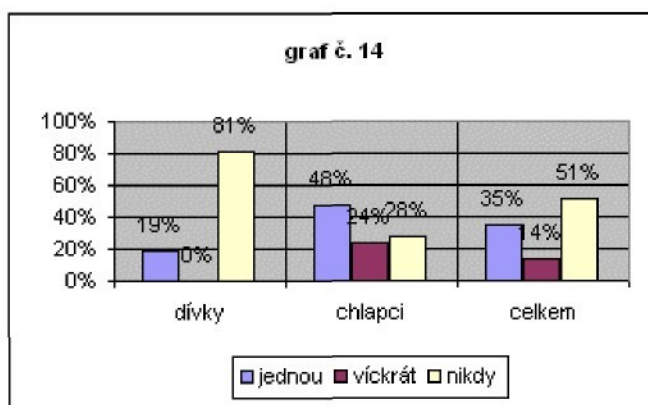

Na otázku č. 13 odpovědělo všech 37 dětí. Je zřetelné, že více než polovina chlapců se pere ráda, všechna děvčata jednoznačně odpověděla, že násilí nemají rády. Tento poznatek je znám i z praxe - děvčata raději používají verbální agresi, chlapci používají spíše fyzickou agresi.

Otázka č. 14 – **Zničil(a) jsi, poškodil(a) jsi schválně někdy něco?**

Tabulka č. 14

	<i>dívky</i>	<i>chlapci</i>	<i>celkem</i>
jednou	19%	48%	35%
víckrát	0%	24%	14%
nikdy	81%	28%	51%

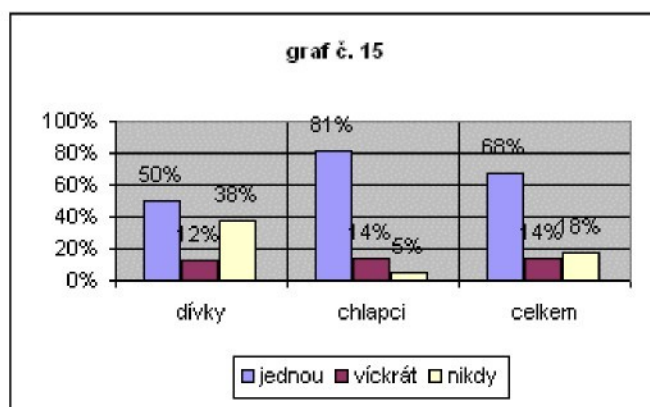

Na otázku č. 14 odpovědělo všech 37 dětí. 51% dětí odpovídá, že vědomě nikdy nic nepoškodily, 35% dětí přiznává, že pouze jednou něco poškodily a 14% dětí přiznává, že již vícekrát škodilo. Zde je opět třeba uvážit, zda bylo na otázku odpovězeno pravdivě, poněvadž z praxe je známé, že vandalismus není dětem v tomto věku cizí. Na podotázku „Kde“ a „Co jsi zničil(a)“ odpovědělo 54% dětí, tzn. i někteří z těch, kteří uvedly, že nikdy nic nepoškodily. Oblíbené místo k poškozování věcí je škola a prostory venku (*viz přílohu č. 7 - Tabulka k dokreslení zjišťované situace*). Mezi odpověďmi „Co jsi zničil(a)“ se objevují školní pomůcky nejen vlastní, ale i kamarádů (sešity, propisky, pravítka), ošacení (roztržení části oděvů, počmárání), venku děti s oblibou ničí lavičky, odpadkové koše a jedna odpověď se „chlubila“ i s dopravními značkami a rozbitými okny ve staré továrně. Nikdo z dětí se nezmínil o kreslení a vyrývání různých obrazců a nápisů do školních lavic, na zdi záchodků a šaten, což je velmi časté.

Otázka č. 15 – Zkoušel(a) jsi něco odcizit?

Tabulka č. 15

	<i>dívky</i>	<i>chlapci</i>	<i>celkem</i>
jednou	50%	81%	68%
vícekrát	12%	14%	14%
nikdy	38%	5%	18%

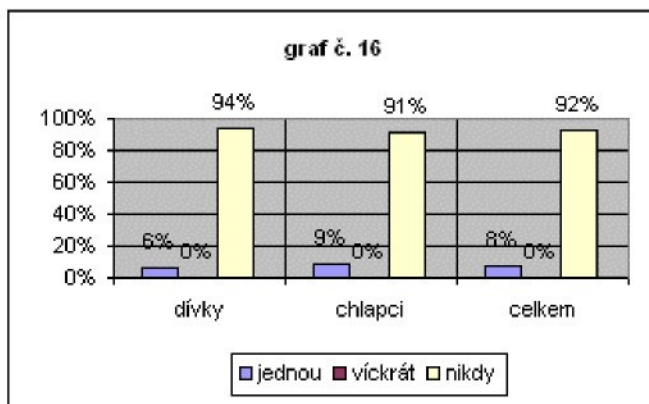
Na otázku č. 15 odpovědělo všech 37 dětí. Více než polovina dětí již alespoň jednou něco odcizila. 14% dětí přiznává, že se to stalo vícekrát. Je zde vidět, že u chlapců je tento jev častější než u děvčat. Podotázka „Kde“ a „Co“ nastiňuje, že nejfrekventovanějším místem krádeží jsou obchody (*viz přílohu č. 8 - Tabulka k dokreslení zjišťované situace*). Lákadlem pro děti jsou především různé pamlsky (žvýkačky, sušenky, čokolády), ale i školní pomůcky (gumy, tužky, ořezávátka) a ozdoby (sponky, gumičky do vlasů). Jeden

z chlapců odcizil kolo a motorku. Na otázku „Proč“ odpověděla velká většina – nevím. Nejčastějším důvodem je nedostatek peněz, jedna odpověď zněla: „Když to tam tak leží a nikdo to nehlídá.“

Otázka č. 16 – Měl(a) jsi pohlavní styk?

Tabulka č. 16

	<i>dívky</i>	<i>chlapci</i>	<i>celkem</i>
jednou	6%	9%	8%
víckrát	0%	0%	0%
nikdy	94%	91%	92%

Na otázku č. 16 odpovědělo všech 37 dětí. 92% dětí pohlavní styk nemělo. Pouze 8% dětí přiznává, že 1x pohlavní styk mělo. Jestli jsou odpovědi pravdivé, je tato skutečnost příznivá, protože různé výzkumy uvádějí, že hranice prvního pohlavního styku se stále snižuje.

Ověřovaný předpoklad č. 3, že jen malé procento dětí chodí za školu, zkoušelo něco odcizit či mělo pohlavní styk se potvrdil z části. 38% dětí za školou bylo minimálně jednou. 82% dětí minimálně jednou něco odcizilo – zde se předpoklad nepotvrdil a pohlavní styk mělo jednou pouze 8% dětí.

Možná se zdá, že v dotazníku byly použity i zbytečné otázky, které přímo nevedou ke zjištění výchovných poruch. Tyto otázky souvisejí s využitím volného času dětí (kde a

s kým ho tráví – zda před televizí či venku s partou), z čehož vyplývají i případné výchovné problémy.

Je zřejmé, že na socializaci dnešních dětí a mládeže mají bez pochyby vliv média – zejména televize. V literatuře se uvádí, že čas, který věnují děti sledování televize, je v průměru delší než všechny jiné mimoškolní činnosti. Nejčastěji je sledována komerční televize, kde se prezentuje:

- samoučelné zobrazování násilí a jeho zlehčování
- vulgární zobrazování sexu a lidského těla snižující lidskou důstojnost
- agresivita zaměřená proti některým náboženským, politickým, sociálním, etnickým či jiným skupinám
- špatný příklad pro děti a mladistvé ohrožující jejich psychický, morální a sociální vývoj

Ve vrstevnických skupinách (partách) hledají děti i mládež svou osobní identitu. Pro rizikovou skupinu dětí z dysfunkčních rodin je vrstevnická skupina důležitá, poskytuje dětem přiměřenou míru podpory a vedle toho jim vytyčuje meze dovoleného chování. Některé party tráví volný čas právě delikventním chováním.

3. 4 Kazuistika

3. 4. 1 Uvedení do problematiky

V bakalářské práci je vybrán případ z vlastní praxe romského chlapce Tomáše (13 let), který trpí výraznými problémy vzdělávacími i výchovnými. Naskytla se možnost, pozorovat chlapce při různých aktivitách ve zvláštní škole (jak při vyučovacím procesu, tak mimo vyučování).

3. 4. 2 Použité metody

Pro získávání informací o chlapci byly použity tyto metody: rodinná a osobní anamnéza, rozhovor s matkou i chlapcem, vlastní pozorování v přirozeném kolektivu třídy.

3. 4. 2. 1 Anamnéza

Bylo použito heteroanamnézy, tzn. že údaje jsou zjištěné od jiné osoby. Anamnestické údaje jsou získané rozhovorem s matkou dítěte, studiem zdravotní dokumentace u dětské lékařky a studiem dokumentace psychologa.

RODINNÁ ANAMNÉZA

Otec (36 let), vlastní, vzdělání – základní. V současné době ve výkonu trestu (krádeže). Neprodělal žádná somatická ani duševní onemocnění. Dříve vykonával pouze příležitostnou práci, stéle zaměstnání neměl. Výchovně působil na chlapce občas, často se zdržoval u příbuzných. Místo bydliště má stejné jako matka a děti.

Matka (34 let), vlastní, vzdělání – absolventka zvláštní školy. Po ukončení vzdělání pracovala jako pomocná pracovnice v nemocniční kuchyni. V 16 letech porodila první dítě, od této doby je v domácnosti.

Sourozenci:

- M. O. (18 let) – chlapec, absolvoval zvláštní školu, rodina o něm v současné době neví.
- M. O. (16 let) – dívka, absolvovala zvláštní školu, nyní je v učení (pomocné práce cukrářské). Je ubytována na internátě, domů jezdí na víkendy.
- S. O. (5 let) – chlapec, mateřskou školu nenavštěvuje.

Chlapec (Tomáš) vyrůstá v **neúplné rodině**, v prostředí odpovídajícím romským tradicím. V této rodině žije také babička a další příbuzní se svými dětmi – 2 ženy, 3 muži a asi 6 dalších dětí.

O finančních poměrech rodiny nebylo možno získat informace.

Bytové podmínky nejsou vhodné. Rodina bydlí v menší obci nedaleko města, kam Tomáš denně dojíždí do školy, ve starším vesnickém stavení. Dle tvrzení má 4 obyvatelné místnosti. Tomáš nemá svůj kout na učení, školní úkoly dělá společně s ostatními dětmi u kuchyňského stolu.

Matka není moc spolehlivá, nespolupracuje se školou, neúčastní se akcí, které škola pořádá.

OSOBNÍ ANAMNÉZA

Chlapec Tomáš (13 let), navštěvuje 7 postupný ročník zvláštní školy.

Dítě ze 3. gravidity, **těhotenství** bez komplikací, během těhotenství snad matka nestonala a nebrala žádné léky, avšak kouřila i v těhotenství cca 10 – 20 cigaret denně, alkohol pila příležitostně.

Porod ve 40. týdnu, spontánní záhlavím, fyziologický. Porodní hmotnost a délka – 2800 g, 46 cm.

Křičen nebyl, silnější novorozenecký ikterus, fototerapie 3 dny, pil dobře, poporodní vývoj bez komplikací, propuštěn domů sedmý den. Kojen 6 měsíců, očkování kompletní dle kalendáře (po opakovaných upomínkách), kyčle bez patologického nálezu.

Psychomotorický vývoj – v mezích širší normy – otáčel se ze zad na břicho a zpět ve 4. měsíci, samostatně seděl od 6. měsíce, lezl po rukou a kolenou v 8. měsíci, samostatná chůze od 13. měsíce, první slova od 13. měsíce, ve třech letech doporučena pediatrem logopedická péče. Bez plen od dvou let.

Během kojeneckého věku častá respirační onemocnění, 2x hospitalizován na dětském oddělení – v 6. měsíci pro průjemové onemocnění, salmonelóza nezjištěna, v 9. měsíci pro virovou bronchopneumonii. Ve 3. letech plané neštovice s komplikovaným – febrilním průběhem, pro který byl přijat na infekční oddělení.

Operace neměl, těžší úrazy také ne.

(Tyto údaje byly získány studiem zdravotní dokumentace u dětské lékařky.)

Tomáš začal navštěvovat 1. třídu základní školy v šesti letech (bez docházky do MŠ). Již zpočátku škola uvažovala o dodatečném odkladu, ale rodina se do poradny nedostavila. Pedagogicko-psychologická poradna po ukončení prvního ročníku doporučila možnost opakování 1. třídy, ale rodina souhlasila s návrhem začít chodit do zvláštní školy.

Tomáš byl šetřen psychologem pro neprospěch ve škole v 7. letech. Bylo konstatováno, že **rozvoj intelektových schopností** je v pásmu těžší slaboduchosti. Této skutečnosti odpovídaly i dosahované školní výsledky – nepoznal číslice, písmena. Navíc byla a stále je celková výkonnost negativně ovlivňovaná psychomotorickým neklidem a nezafixováním některých operací doma.

Již ve 4. ročníku byl Tomáš přeřazen ze své původní třídy (kázeňské důvody – oddělení od nevhodné party spolužáků) do jiné třídy, kde byli starší spolužáci. V této třídě se zklidnil. I přesto byl při vyučování spontánní, impulzivní. Občas agresivní vůči spolužákům (i starším). Nerad se podřizuje řádu, neudrží pozornost, jeho snaha o nápravu je krátkodobá a i tak pro chlapce velmi náročná.

Ve 12. letech nastoupil do jiné zvláštní školy (do 6. postupného ročníku, kde se velice rychle aklimatizoval). Důvodem bylo stěhování rodiny k příbuzným. (Tyto údaje byly získány studiem pedagogicko psychologické dokumentace.)

3. 4. 2. 2 Pozorování

Chlapce bylo možno soustavně pozorovat po jeho přestupu do nové zvláštní školy, kam nastoupil do šestého postupného ročníku v polovině roku. Pozorování je tedy dlouhodobé, přímé i nepřímé. K objektivnímu pozorování přispěly i reakce třídního učitele a pedagogů, kteří chlapce vyučují.

Tomáš je žákem zvláštní školy a v současné době navštěvuje sedmý postupný ročník. Navenek působí velmi sympaticky, mile, stále je usměvavý a za každých okolností se snaží být vtipný.

Od počátku se jevil jako velmi živý, impulzivní, hrubého a vulgárního chování. Bylo viditelné, že si v prvních dvou dnech dával pozor na své chování, přesto po týdnu musela být matka zvána do školy. Matka se bohužel nedostavila.

Jeho příchodem došlo ke zhoršení chování celé třídy a hlavně ke zhoršení vyučovacího procesu ve třídě, kde byly dva postupné ročníky a tři individuálně vyučovaní žáci.

Vzdělávací výsledky chlapce jsou na velmi nízké úrovni. Znalosti neodpovídají úrovni žáka sedmého postupného ročníku. Nemá zájem se něco naučit nebo zapamatovat. Při pokusu o vysvětlení nové látky nebo procvičení učiva které neovládá, odmítá spolupracovat a podřídit se výukové metodě. Nemá zájem prakticky o nic, ani o předměty, kde by mohl vyniknout.

Hodiny tělesné výchovy – chlapec je pohybově nadaný, vždy musí být středem pozornosti. Silně se prosazuje při kolektivních hrách. Nesnese, když je někdo v něčem lepší – pokud se někdo takový najde, Tomáš se vzteká, do všeho kope, nadává, je vůči ostatním spolužákům agresivní. Pokud v něčem prohrává, nemá snahu pokračovat dál.

Hodiny pracovního vyučování – chlapec je velmi líný, nechce se mu nic dělat. Každý výrobek nebo činnost je „blbost“, která stejně k ničemu není, a kterou stejně vyhodí. Pokud se mu práce nedaří, sprostě nadává a výrobek ničí. Málokterý výrobek dokončí. Pomůcky ze školy (z dílny – kladívka, šroubováky...) před ostatními schovává, nechce je půjčovat – prý je také potřebuje.

Hodiny výtvarné výchovy – chlapec kreslí rád, ale pouze to, co ho baví. Jeho častým a oblíbeným tématem jsou různí kriminálníci, zloději a gauneři (*viz příloha č. 9 – ukázka výkresu z výtvarné výchovy*). Nejradši kreslí tužkou. Pokud ho činnost nebaví (což je ve většině případech), vyrušuje, chodí po třídě, má nevhodné poznámky. Posmívá se výtvořům ostatních spolužáků.

Hodiny matematiky – chlapec zvládá učivo s velkými obtížemi. Nemá motivaci, nic ho nebaví. Výsledky často typuje, říká, že si stejně všechno může spočítat na kalkulačce. Sešity má neupravené, na začátku roku si pouze se zájmem vytvořil okraje (*ukázka ze sešitu z matematiky – viz příloha č. 10*).

Hodiny českého jazyka – nemá rád; říká, že ji přímo nesnáší. Nemá potřebu ani vnímat, co má dělat (např. v doplňovacím cvičení na procvičení „ě – je“ Tomáš bez problému doplnil „i, y“). Se všemi cvičeními je hotov první, nemá potřebu kontrolovat si po sobě jakékoliv písemnosti. Ve slohových cvičeních se neumí vyjadřovat, nepoužívá vůbec spisovné češtiny. V jeho slovníku převládají vulgarismy a různá slangová slova. V sešitech nedbá na úpravu, často škrtná, opravy nedělá (*ukázka ze sešitu českého jazyka – viz příloha č. 11*).

V ostatních předmětech je to obdobné. Na vzniklé situace reaguje neadekvátně. Ke všem činnostem má nevhodné připomínky, protože se činnost neřídí podle něho, ale podle jiných pravidel. Vyžaduje neustále pozornost učitele, ptá se na známé věci (i když se netýkají dané látky), jen aby si ho vyučující povšiml.

Ke spolužákům je agresivní, nerad se podřizuje řádu, neudrží pozornost, jeho snaha o nápravu je krátkodobá. Soustavně narušuje vyučovací jednotku mluvením, zbytečným chozením po třídě, rámušem s pomůckami apod. (více se to stupňuje, pokud vidí, že se tomu ostatní – především dívky – smějí). Nereaguje na napomenutí ani na písemnou informaci do žákovské knížky. Všechny dostupné výchovné prostředky se míjejí účinkem. Vše si dělá podle svého a jak on uzná za vhodné. Provokuje žáky slovními poznámkami, strkaním, pošťuchováním nebo shazováním a schováváním pomůcek.

Je velmi nepořádný. Svě místo i svoji aktovku a další pomůcky neustále hledá, má je nesrovnané, neuspořádané. Za 26 vyučovacích týdnů 42x něco zapomněl (žákovskou knížku, pomůcky, učebnice, sešity, podpisy...). Je nespolehlivý, slibuje, ale své sliby neplní.

V loňském školním roce mu byla v pololetí udělena důtka ředitele školy, na konci roku byl hodnocen sníženou známkou z chování za neposlušnost, porušování školního řádu, konflikty se spolužáky, drzé vystupování a za agresivitu při jednání se spolužáky.

Spolupráce s rodinou je velmi zdlouhavá. Matka se do školy nedostaví, někdy zavolá, že nemůže přijít, ale i po telefonickém rozhovoru žádné výsledky v chlapcově chování nejsou patrné.

Výpis některých problémových situací od jeho nástupu do zvláštní školy – ode dne 26. 11. 2003 do 18. 10. 2004 je uvedeno v příloze č. 12.

V současné době navštěvuje Tomáš školu pouze zřídka. Stále se vymlouvá, že je nemocen a chodí k lékařům, ale je evidentní, že chodí za školu. Mnohokrát byl viděn, jak si „vykuřuje“ na autobusovém nádraží s partou starších chlapců. Pokud zahlédl někoho ze školy, nasadil si kapuci a snažil se skrýt. Po upozornění, že Tomáš nechodí do školy, se matka velice divila, protože chlapce prý každý den do školy vypraví.

3. 4. 2. 3 Rozhovor

Rozhovor byl proveden jak s matkou chlapce, tak chlapcem samotným.

Rozhovor s matkou byl předem domluvený. Předem bylo připraveno několik dotazů ohledně rodiny, bydlení a dotazy, které směřovaly na chlapce (cílem bylo zjistit jaké jsou vztahy v rodinně, jaké je rodinné zázemí, styl výchovy, jak matka reaguje na okolí, které si neustále stěžuje na chlapce).

Cílem rozhovoru s chlapcem bylo zjistit jeho názory, zájmy, ale i přání, konflikty a problémy kolem jeho osoby. Rozhovor byl využit v kombinaci s pozorováním, první otázky byly indiferentní a postupně navazovaly otázky týkající se těch okruhů, jež byly cílem.

ROZHOVOR S MATKOU

Možnost setkat se s matkou chlapce měli pracovníci školy pouze při nástupu Tomáše do školy. Proto bylo nutné navštívit bydliště chlapce a zjistit další informace k ucelení obrazu o životě dítěte. Návštěva byla předem ohlášena.

Rodina bydlí v menší obci ve starším vesnickém stavení, chlapec denně dojíždí autobusem asi 5 km spolu s ostatními dětmi. Rozhovor byl veden venku, byla možnost nahlédnout pouze do kuchyně, kde se zdržovalo několik dospělých žen. Děti pobíhaly okolo stavení spolu s několika psy. Kuchyně byla prostorná, nepříliš čistá se starým kuchyňským nábytkem, na zemi levné prošlapané linoleum, všichni se pohybovali

v botách nepřezutí. Na stole se povalovalo několik neumytých talířů, v jednom byly nedopalky od cigaret.

Stojí za zvážení, zda na dotazy bylo odpovězeno pravdivě. V současné době bydlí ve stavení matka a tři její vlastní děti, jejich babička, otec dětí (který je ve výkonu trestu, ale v dohledné době se vrátí „na půlku“), dvě sestry matky (jedna s rodinou a jedna neprovdaná) a další dva muži, kteří jsou prý příbuzní. Přímou na otázku, kolik jich v domě bydlí, odpovídala matka opakovaně: „mnoho, místa málo“. Matka evidentně nechtěla sdělit počet obyvatel ve stavení. Na dotaz, proč druhá rodina nebydlí někde jinde, aby měli více místa, odpovídá, že už jsou tak zvyklí. Matka je zde spokojena, dříve prý byli v horším.

O finančních poměrech rodiny nebylo možné získat informace. Dle matky je vše moc drahé a peněz mají málo, na dotaz, zda dostává sociální dávky a příspěvky na děti, odpověděla kladně.

Matka se stará o ošacení dětí – děti chodí upravení a čisté, říká, že se těší, až se manžel vrátí, že na ty „haranty“ už sama nestačí. Tomáš je hlavním zdrojem problémů rodiny v místě bydliště. Obyvatelé obce si na něho chodí často stěžovat. Zlobí i doma, neposlouchá, směje se napomenutím, občas je trestán fyzicky a to vařečkou, dříve prý klečel se vzpaženými horními končetinami – dnes se matce prý jen vysměje. Z trestu si nic nedělá.

Stává se, že krade ostatním dětem drobnosti (tužky, sušenky, peníze), které nechce vrátit. Několikrát zcizil peníze i matce či babičce, které utratil. O velkých prázdninách se Tomáš sebral, nikomu nic neřekl a odjel asi 80 km vlakem za příbuznými. Párkrát přijel domů na cizím kole, ale to prý vždy měl jen půjčené. Matka přesto chlapce obhajuje – každý prý občas udělá nějakou tu hloupost. Od lidí z vesnice bylo zjištěno, že Tomáš o velkých prázdninách ukradl před hospodou motorku, kterou se poté snažil prodat.

Později začaly být dotazy matce nepříjemné, zatvrzele opakovala již sdělené poznatky, spíše abstraktně, žádné další popisné informace se nepodařilo zjistit.

ROZHOVOR S CHLAPCEM

Rozhovor byl veden v době, kdy měl chlapec čas (čekal na autobus ve třídě, ve které pomáhal třídit výkresy). Atmosféra byla příjemná, přátelská, chlapec se snažil být vtipný, stále se usmíval (tak jako v každé situaci).

Voleny byly nepřímé otázky, které vedou k cíli oklikou. Rozhovor začal obecnými otázkami – co plánuje na víkend, jak se těší na zimu atd. Tomáš se těší na každé volno, je rád, „že bude mít klid od školy, může chodit za holkama a vypadne z domu“. Na dotaz,

proč se těší, až nebude doma reagoval s klidem – „nikdo mě nebude buzerovat kravinami a budu si dělat, co chci. V televizi stejně přes den jsou jen samý trapárny“. Tomáš se rozpovídal, že ven chodí s partou, kterou má v místě školy (musí tam jezdit na kole i v zimě). V partě je celkem 6 lidí – 4 chlápce a 2 dívky. Všichni mají dost dobré přezdívky. Když jsem se zeptala, co s partou podnikají, odpověděl, že se jen tak „flákají“. Bylo zřetelné, že se o partě nechce více bavit, jen se šibalsky usmíval, krčil rameny a naznačil, že v partě mají mnoho tajemství.

Zda má Tomáš jiné zájmy mimo partu, neuměl odpovědět – prý ho nic nebaví, ale chtěl by umět „brejkovat“ (tančit s akrobatickými prvky). Bohužel v okolí jeho bydliště žádný takový kroužek není.

Chlapcovým přáním je být už „velikej boss a mít pořádněj bejvák, kam choděj samý roštěnky a dělat si všechno podle svýho“. Mít peníze považuje za hodně důležité, je přesvědčen, že jakoukoliv práci si stejně nikdy nevydělá. Prý jsou nejlepší „černoty“. Na dotaz, zda si myslí, že jen podvodem se dají peníze získat, odpověděl jednoznačně a bez rozmyšlení ano. Příležitostí je prý všude mnoho, ale konkrétně více říci nedokázal.

Když se v rozhovoru narazilo na něho samotného (stížnosti dětí na jeho osobu), bylo vidět, že odvrací záměrně hovor jiným směrem – začal se bavit o filmech, které ho zaujaly.

Cílený rozhovor byl tedy ukončen.

3. 4. 3 Závěr kazuistiky

Tato kazuistika nastínila případ romského chlapce s výchovnými problémy. Je zde ukázka klasické struktury romské rodiny. Patrná je ochranná funkce rodiny, kdy matka hájí chlapce (snaží se problémy přecházet, neřeší je). Chlapec vůbec nenavštěvoval mateřskou školu, do školy přišel nepřipravený, neznal základní normy chování – zde je vidět, že požadavky Hübschmannové na předškolní výchovu jsou oprávněné. Chlapec nemá upevněné vlastnosti jako je vytrvalost, důslednost, schopnost splnit slib, dodržet slovo. Zcela chybí motivace k jakékoliv činnosti. Nemá vštípené základní principy mezilidských vztahů, dochází často k negaci ze strany společnosti. Z poznání dané situace, chlapcových vlastností a již nyní zřetelných problémů je možné předpokládat, že jeho chování v budoucnosti se bez pomoci odborníků nezlepší.

3. 5 Shrnutí výsledků praktické části

Stanoveného cíle, zmapovat současný stav nejčastějších výchovných poruch romských dětí na druhém stupni zvláštní školy pomocí *dotazníku*, bylo dosaženo.

Ze tří stanovených předpokladů se pouze jeden zcela potvrdil (předpoklad č. 2).

Předpoklad č. 1 potvrzen nebyl a naznačil, že většina romských dětí chodí ráda do školy. Jak bylo předpokládáno, více než polovina romských dětí kouří, ochutnalo alkohol a někdy lhala.. Část předpokladu č. 3 se nepotvrdila. Velká většina dětí již alespoň jednou něco odcizila. Jen malé procento dětí chodí za školu a mělo pohlavní styk.

Celkově byly výsledky získané průzkumem srovnatelné se statistikami v odborných pramenech, v mnohých případech typické z každodenní praxe.

Ve skutečnosti má člověk tendenci vidět s v lepším světle, což by mělo být také bráno v potaz.

Kazuistika sloužila k dokreslení, v tomto případě typického příkladu chlapce s výchovnými problémy.

4 ZÁVĚR

Z celé práce by mělo vyplynout, že výchovné poruchy se u romských dětí na II. stupni zvláštní školy vyskytují a neměly by se přehlížet.

Velký počet dětí v romských rodinách zhoršuje objektivně i subjektivně schopnost rodičů zabezpečovat jejich výchovu a podmínky pro správný rozvoj osobnosti. Přes dosavadní úsilí společnosti, které směřuje ke zvýšení kulturní úrovně romského obyvatelstva, přetrvávají u velké části romských rodičů některé negativní jevy ve vztahu k dětem a jejich výchově. Rodiče neřídí a ani nejsou schopni cílevědomě řídit výchovu dětí, a tak převážná většina těchto dětí je ponechána spontánnímu vývoji. Veškeré negativní jevy ve způsobu života romských rodin se přirozeně odrážejí ve výchově dětí, která v mnoha případech neodpovídá požadavkům výchovy vůbec. Nedostatečná péče o děti není obvykle způsobována zlou vůlí rodičů, ale je odrazem způsobu života značné části romských občanů. K dětem mívají obvykle kladný vztah, avšak starají se o ně ledabyle, nedohlíží na ně, nezajímají se o jejich činnost, zájmy ani školní povinnosti, nespolupracují většinou se školou, nehrají si s dětmi. Nejmenší romské děti trpí nedostatkem stimulů z prostředí. Dětem chybí stabilní, hluboce citově založený, soustavný kontakt s dospělými, takže není saturována jejich potřeba bezpečí a jistoty, dítě se nemá s kým ztotožňovat, vytvářet si základní schémata ve svých sociálních vztazích.

Dítě, které nedokáže dodržovat společenské normy, bylo pravděpodobně rodiči špatně „trénováno“ ve smyslu *vnitřní disciplíny*. Dlouhodobými výzkumy je potvrzeno, že v rodinách problémově se chovajících dětí se rodiče méně starají o vytvoření zábran v asociálním chování dětí nebo je jejich výchovný styl nekonzistentní – jednou dítě za přestupek trestají vehementně, jindy ho za totéž netrestají. Také tvrdá disciplína zahrnující agresivní chování rodiče k dítěti je častější v rodinách, v nichž se děti chovají problematicky. Dítě se v takové rodině učí agresivitě jako dovolenému způsobu chování. Zvláštním případem je neuvědomělé rodičovské povzbuzování dítěte do delikventního chování. V takových rodinách rodič prostřednictvím dítěte uspokojuje svoje mimovědomé přání. Bývá to většinou pro dítě „důležitější“ rodič, který nenápadně povzbuzuje dítě k chování, jež mu naoko zakazuje nebo neschvaluje.

Dohled je další parametr rodičovského chování, který má prokazatelnou souvislost se souběžným nebo pozdějším asociálním chováním dítěte. Míří se jím míra rodičovy informovanosti o tom, kde se dítě zdržuje, když není doma, kdy se vrací domů, v jakém stavu apod.

U romských dětí bývá obvykle optimální období pro utváření společensky žádoucích morálních vlastností promarněno, takže je většinou nutné počítat s převýchovou, která je záležitostí několikaletou.

Tato práce se zabývá od počátku po její závěr romskými dětmi a s nimi spojenými výchovnými poruchami jak v teoretické, tak i praktické části.

V teoretické části práce seznamuje s charakteristikou romského etnika a popisuje vybrané poruchy chování.

Vyhodnocení dotazníku v praktické části nastiňuje stav výchovných poruch romské dětské populace na II. stupni zvláštní školy. Příklad romského chlapce s výchovnými poruchami představuje kazuistika.

Neméně důležitá jsou i navrhovaná opatření, jejichž hlavní úloha by měla spočívat v nastínění některých možných metodách prevence nežádoucího chování. Navrhovaná opatření se snaží přijatelnou a srozumitelnou formou poskytnout přehled zejména možné primární a sekundární prevence čili přehled možného předcházení problémového chování u celé populace dětí.

„Výchova dětí je činností, při níž musíme obětovat čas, abychom ho získali.“

Rousseau

5 NÁVRH OPATŘENÍ

Opatření, která by mohla napomoci zlepšení stavu vyskytujících se výchovných poruch u dětí je jistě celá řada. Níže jsou sepsána opatření, která by bylo vhodné uskutečnit pro snížení tohoto problému.

Jedná se zejména o **možnosti primární a sekundární prevence**. Není možné oddělit ani prevenci terciální – není možné vést jasnou hranici mezi preventivním programem a intervenčním programem; některých programů mohou využívat jak děti potenciálně ohrožené, tak děti, které se již asociálního chování dopustily.

Nejvýznamnějším prostředkem sociální prevence je *výchova dětí v rodinách a výchova dětí ve školách*. Preventivně mohou působit i nevládní organizace. Vlivným nástrojem je také sociální politika státu (ovlivňuje systém vzdělávání, zaměstnanost, stabilitu rodiny, fungování policejního a soudního aparátu a dalších institucí zabývajících se rizikovou mládeží).

Možné preventivní programy:

- **PŘEDŠKOLNÍ PROGRAMY PRO DĚTI**

Cílem by bylo připravit na školní docházku ty děti, pro něž by vyučování mohlo být příliš náročné, a které by proto mohly dříve nebo později ve škole selhávat. Děti by byly programem motivovány pro své vzdělávání, měly by možnost osvojit si strategie vedoucí k úspěchu. Programy by byly nabízeny dětem z ohrožených rodin jeden až dva roky před začátkem školní docházky v rozsahu několika hodin týdně. V podstatě by byly hrou na školu, v níž mají děti velkou volnost, častěji by byly zařazovány např. hry snižující neklid a vzrušení (*viz příloha č. 13*), děti by byly seznamovány s romskými tradicemi, písničkami, pohádkami (*viz příloha č. 14 – ukázka romské pohádky*), přihlíželo by se k jejich odlišnostem a výuková zátěž by byla minimální.

- **PROGRAMY URČENÉ RODIČŮM**

Cílem by bylo naučit rodiče rozlišovat situace, kdy má problém dítě a kdy sám rodič, omezit neuvážené zkratkovité jednání rodičů, posílit rodičovskou schopnost vnímat potíže dítěte a jejich zdroje a naučit rodiče neagresivnímu, podpůrnému reagování na nežádoucí chování dítěte. Bylo by vhodné, aby tyto „rodičovské školy“ přímo spolupracovaly se školami, do nichž docházejí jejich děti. Problémem by však bylo, že nejpotřebnější rodiny by tento druh pomoci asi nevyužívaly.

- **PROGRAMY VÁZANÉ NA ŠKOLU**

Tradičně je škola pokládána za místo, kde se děti učí „znalostem“, případně se osvojují postupy umožňující racionálně řešit jasné definované problémy příslušející do jednotlivých předmětů. Škola by však mohla učit více. S tím, jak slábne vliv hlavní tradiční socializační instituce na děti – rodiny, dalo by se doufat, že škola by ji mohla nahradit právě v posilování těch postojů a dovedností, jež jsou předpokladem prosociální, nekriminální dráhy.

Ve školách by měly být vypracovány preventivní projekty, které by obsahovaly různé přístupy k dětem. Např.:

- přístup, který zdůrazňuje široké *občanské vzdělávání* – jeho cílem je vychovat dobré občany, kteří se budou angažovat na tvorbě „zákonů i na vládnutí ve své zemi“
- přístup, který považuje za *významné vzdělávání v právu* a v tom, jak má být správně právo ve společnosti uplatňováno
- přístup, který vidí jako ohnisko svého zájmu *morální vzdělávání* – děti se učí využívat různých příležitostí k morálním rozhodnutím, a tedy i zaujímat stanoviska k asociálnímu chování jiných lidí.

Preventivní programy ve školách by se měly snažit jednak minimalizovat predelikventní a delikventní chování dětí přímo na půdě školy, jednak se snažit poučit děti o případných následcích jejich asociálního chování mimo školu a konečně děti připravovat na setkání s kriminalitou jiných lidí a pokoušet se je poučit, jak v takovém případě jednat.

Preventivní vliv by mohly mít i výukové programy, které by se zabývaly přímo *sociálními dovednostem*. Děti by si osvojovaly, jak se slušně o něco žádá, jak se dá neagresivně odvrátit agresivní jednání někoho jiného, jak se dá odmítnout něco, co se nemá dělat či přijímat, jak se dá odložit bezprostřední uspokojení ve prospěch většího uspokojení v budoucnu atp. Děti by se těmto sociálním dovednostem mohly učit např. tak, že by si přehrávaly určité společenské role, jejich „výkon“ by byl nahráván na videorekordér a pak byl hodnocen dítětem samým, spolužáky, učitelem. Důležitým postupem by bylo i posilování *schopnosti řešit problémy* – postupovalo by se formou diskuzí v malých skupinách. Děti by se učily vnímat a

respektovat názory druhých, docházet ke kompromisním, pro celou skupinu přijatelným řešením.

- **PROGRAMY SPOLUPRÁCE RODINY A ŠKOLY**

Dobrá spolupráce rodiny a školy zlepšuje motivaci dětí pro učení a jejich výsledky ve škole. Dnes je každá škola koncipována jako otevřená instituce, která chce spolupracovat s rodiči. V programech spolupráce rodiny a školy by měla být věnována zvláštní pozornost rodinám etnicky odlišným. Podpora dobrého vztahu rodiny a školy by mohla být uskutečňována např. pomocí:

- *informačních materiálů* zasílaných rodinám zejména na začátku školního roku, jež mimo jiné obsahují plán učiva a kontaktní osoby z pedagogického sboru, včetně telefonů a hodin, kdy jsou k dispozici rodičům

- *obsáhlejších příruček*, které rodičům přibližují tradice školy, její vzdělávací cíle, přehled uplatňování absolventů, zvláštní programy pro handicapované děti, pravidla docházky a omlouvání absencí dětí, možností rodičovské participace na provozu školy atd.

- *dnů otevřených dveří*, konaných jednou až dvakrát ročně, při nichž si rodiče např. vyzkouší některé programy, jež absolvují žáci

- *konferenci rodičů a učitelů*, při nichž se z principu věnuje polovina času otázkám, námětům a starostem rodičů

- *domácích návštěv* v rodinách dětí, a to buď všech, nebo jen těch, s nimiž jsou větší problémy nebo jejichž rodiče spontánně školu nenavštěvují

- *zapojování rodičů do výuky a poradenství* jako dobrovolných spolupracovníků školy

- *telefonického kontaktování rodičů*, při němž jsou informováni o pokrocích svého dítěte a o aktivitách třídy a školy

- *zřizování poradenských center pro rodiče*, v nichž se rodiče setkávají s pedagogy, s jinými odborníky a také s jinými rodiči, v nich jsou k dispozici knihy pro rodiče i pro děti (vztahující se k výuce), romské knihy a časopisy (*viz příloha č. 15 – ukázka romského časopisu*), a také materiály týkající se dalších možností studia.

V případě zájmu by mohly být poskytnuty rodičům zpracované příručky, ve kterých by bylo možné najít, jak reagovat a přistupovat k výchovným problémům dětí.

Příručka s názvem: **VHODNÉ PŘÍSTUPY** (*viz příloha č. 16*)

- **VÝCHOVA V DOBĚ MIMO VYUČOVÁNÍ**

Cílem je, aby romské dítě trávilo maximální dobu v prostředí, které je kladně

podněcuje. V zájmové činnosti by bylo třeba tyto děti zaměřovat na smyslové hry, které zlepšují a usnadňují rozvoj rozumových schopností. Zájmové kroužky by bylo také třeba zaměřovat na činnosti, jimiž lze romské děti co nejvíce „připoutat“ k práci ve škole (např. kroužky hudební, taneční, tělovýchovné apod.).

Prostřednictvím vycházek, exkurzí, výletů, pobytem v přírodě a dalšími zajímavými činnostmi, které v domácím prostředí chybějí, by se rozšiřoval obzor dětí, a tak by se urychlovala jejich socializace a přizpůsobování.

- **VRSTEVNICKÉ PROGRAMY**

Vzdělávání vrstevníků (peer programs) je založeno na jednoduché myšlence: podaří-li se naučit nejvlivnější žáky ve škole např. nenásilnému řešení konfliktů, budou tito žáci sloužit spolužákům jako vzory a zprostředkovatelé při případných kritických situacích ve třídě.

Pozn. : Velmi přitažlivou myšlenkou nejen pro profesionály pracující s rizikovou mládeží je, že mládež je možné také ovlivňovat **PSYCHOTERAPIÍ**. Za vhodný terapeutický postoj je považován behaviorismus – psychologický směr omezující psychoterapii pouze na vyvolání změn v chování. Doplňkově by bylo vhodné používat relaxační techniky, arteterapii, pohybovou terapii, jógické techniky.

6 SEZNAM POUŽITÝCH ZDROJŮ

- ADAMEC, R. Přibývá dětské kriminality. *Rodina a škola*, 1996, roč. XII, č. 4, str. 8
- BARTKO, D. *Moderní psychohygienu*. 3. vyd. Praha: Panorama, 1980. 472 s.
- DĚDIČ, M. *Výchova a vzdělávání cikánských dětí a mládeže*. 1. vyd. Praha: SPN, 1982. 84 s.
- ERKERT, J. *Hry pro usměrňování agresivity*. 1. vyd. Praha: Portál, 2004. 96 s. ISBN 80 – 7178 – 938 - 0
- HARTL, P., HARTLOVÁ, H. *Psychologický slovník*. 1. vyd. Praha: Portál, 2000, 776 s. ISBN 80 – 7178 – 303 - X
- HELLER, J., PECINOVSKÁ, O. *Závislost známá neznámá*. 1. vyd. Praha: Grada, 1996, 131 s. ISBN 80 – 7169 – 277 – 8
- KRYZÁNEK, L. Romové, ztracené děti Indie. *Informatorium*, 2000, roč. VII, č. 10, str. 12
- MAREK, J. 1999. *Dějiny Romů*. <http://voskovec.radio.cz/romove/czdejiny.html//>.
- MAREK, J. 1999. *Romský jazyk*. <http://archiv.radio.cz/romove/jazyk.htm/>.
- MATOUŠEK, O., KROFTOVÁ, A. *Mládež a delikvence*. 2. vyd. Praha: Portál, 2003, 344 s. ISBN 80 – 7178 – 771 - X
- NAVRÁTIL, P. a kol. *Romové v české společnosti*. 1.vyd. Praha: Portál, 2003. 224 s. ISBN 80 – 7178 – 741 - 8
- NEŠPOR, K., CSÉMY, L. *Alkohol, drogy a vaše děti*. 4.vyd. Praha: BESIP, 1997. 129 s.
- NEŠPOR, K., CSÉMY, L., PERNICOVÁ, H. *Prevence problémů působených návykovými látkami na školách*. 1. vyd. Praha: BESIP, 1994. 124 s.
- NOVOTNÁ, M., KREMLIČKOVÁ, M. *Kapitoly ze speciální pedagogiky pro učitele*. 1.vyd. Praha: SPN, 1997. 116 s. ISBN 80-95937-60-3
- PEŠATOVÁ, I. *Vybrané kapitoly z etopedie*. 1. vyd. Liberec: TU, 2003. 71 s. ISBN 80 – 7083 – 750 – 0
- ŘÍČAN, P. S Romy žít budeme - jde o to jak. 1.vyd. Praha: Portál, 1998. 144s. ISBN 80 - 7178 – 250 – 5
- ŠOTOLOVÁ, E., TITZL, B. Vzdělávání romských žáků v ČR. *Speciální pedagogika*, 1992/1993, č. 2, str. 14
- ŠTĚPÁN, J. *Jazyková situace cikánského dítěte v předškolním zařízení*. 1.vyd. Hradec Králové: KKS, 1984. 74 s.

TRAIN, A. *Nejčastější poruchy chování dětí*. 1. vyd. Praha: Portál, 2001. 200 s. ISBN 80 – 7178 – 503 – 2

VÁGNEROVÁ, M. *Psychologie problémových dětí a mládeže*. 1. vyd. Liberec: TU, 2000. 125 s. ISBN 80-7083-378-5

VÁGNEROVÁ, M. KLÍMA, P. *Kapitoly z patopsychologie dítěte*. 2. vyd. Praha: UK, 1987. 188 s.

VAVRDOVÁ, H. a kol. *Speciální psychologie pro učitelství 1.st. ZŠ a vychovatelství*. 1.vyd. Olomouc: UP, 1986. 217 s.

7 SEZNAM PŘÍLOH

Příloha č. 1: Klasifikace poruch chování (viz text – str. 20)

Příloha č. 2: Dotazník – originál (viz text – str. 32)

Příloha č. 3: Ukázka vyplněného dotazníku (viz text – str. 32)

Příloha č. 4: Tabulka k dokreslení zjišťované situace u otázky č. 9 (viz text – str. 39)

Příloha č. 5: Tabulka k dokreslení zjišťované situace u otázky č. 10 (viz text – str. 40)

Příloha č. 6: Tabulka k dokreslení zjišťované situace u otázky č. 11 (viz text – str. 40)

Příloha č. 7: Tabulka k dokreslení zjišťované situace u otázky č. 14 (viz text – str. 43)

Příloha č. 8: Tabulka k dokreslení zjišťované situace u otázky č. 15 (viz text – str. 43)

Příloha č. 9: Ukázka výkresu z výtvarné výchovy (viz text – str. 49)

Příloha č. 10: Ukázka ze sešitu matematiky (viz text – str. 49)

Příloha č. 11: Ukázka ze sešitu českého jazyka (viz text – str. 49)

Příloha č. 12: Výpis některých problémových situací od nástupu chlapce do zvláštní školy (viz text – str. 50)

Příloha č. 13: Hry snižující neklid a vzrušení (viz text – str. 56)

Příloha č. 14: Ukázka romské pohádky (viz text – str. 56)

Příloha č. 15: Ukázka romského časopisu (viz text – str. 58)

Příloha č. 16: Příručka – Vhodné přístupy (viz text – str. 58)

Příloha č. 17: CD – Obsah BP

Klasifikace poruch chování

- ***Disociální, asociální a antisociální***

Disociální chování – chování, které se mírně vymyká běžným sociálním normám; chování, které se s normami a hodnotami společnosti rozchází ještě méně než níže uvedené chování asociální.

Asociální chování – chování nespolečenské, které neodpovídá mravním normám dané společnosti, nedosahuje však ještě úrovně ničení společenských hodnot jako u chování antisociálního, vandalismu aj.

Antisociální chování – uvědomované protispolečenské chování kriminálního charakteru, které zahrnuje veškeré protispolečenské jednání dané trestním řádem společnosti; chování, které se ostře vymyká běžným sociálním normám a které směřuje k úmyslnému poškození společnosti.

- ***Symptomatické, vývojové a výchovně podmíněné***

Symptomatické poruchy chování – patří k projevům příslušné psychické poruchy (např. agrese při psychoticismu, hyperaktivita při LMD).

Vývojové poruchy chování – tyto poruchy chování jsou součástí jednotlivých vývojových období (např. vzdor v předškolním věku nebo v pubertě, negativismus).

Výchovně podmíněné poruchy chování – vyplývají z nevhodných výchovných postupů a z nedostačujícího výchovného působení v rodině, ale také v širším sociálním prostředí.

- ***Agresivní a neagresivní***

Agresivní chování – Porušování sociálních norem, spojeným s omezováním základních práv ostatních, které může mít i násilnou formu.

Neagresivní typ poruch chování – dochází k porušování sociálních norem, ale nejsou spojeny s agresivitou.

- ***Poruchy chování s lepší prognózou a se špatnou prognózou***

Poruchy s lepší prognózou – jsou buď reakcí na určitá prostředí, např. porucha chování ve vztahu k rodině, nebo vznikají při skupinových aktivitách, např. socializované poruchy chování.

Poruchy se špatnou prognózou – jsou víceméně trvalé a kontinuální. Kontinuita poruchy jde od poruch chování v předškolním věku, přes disharmonický vývoj osobnosti s nesocializovanou poruchou chování v adolescenci do disociální psychopatie v dospělosti.

(Pešatová, 2003, str.30)

Dotazník

Věk:.....

Pohlaví: chlapec dívka

1. Chodíš rád(a) do školy?

ano ne

2. Přípravuješ se doma do školy (píšeš úkoly, čteš...)?

ano ne

3. Zajímají se tví rodiče, co bylo ve škole?

ano ne

4. Díváš se často na televizi?

ano ne

5. Jaké filmy nejčastěji sleduješ?

pohádky bojové filmy dobrodružné filmy
komedie filmy o přírodě jiné:.....

6. Jsi v nějaké partě?

ano ne

7. Máš přítele/přítelkyni?

ano ne

8. Vyrušoval(a) jsi, neposlouchal(a) jsi někdy učitele?

jednou víckrát nikdy

9. Zkoušel(a) jsi kouřit?

jednou víckrát nikdy

Vědí to rodiče?

ano ne

10. Zkoušel(a) jsi pít alkohol?

jednou víckrát nikdy
Vědí to rodiče?
ano ne

11. Lhal(a) jsi někdy?

jednou víckrát nikdy
Komu nejčastěji lžeš?
rodičům kamarádům učitelům jiné:.....
Proč?

12. Byl(a) jsi někdy za školou?

jednou víckrát nikdy
Proč?

13. Pereš se rád(a)?

ano ne

14. Zničil(a) jsi, poškodil(a) jsi schválně někdy něco?

jednou víckrát nikdy
Kde?
doma ve škole venku jinde:.....
Co jsi zničil(a)?
.....

15. Zkoušel(a) jsi něco odcizit?

jednou víckrát nikdy
Kde?
doma ve škole v obchodě jinde:.....
Co?
Proč?

16. Měl(a) jsi pohlavní styk?

jednou víckrát nikdy

Příloha č. 3, s. 32: Ukázka vyplněného dotazníku – viz v knižní podobě BP

Příloha č. 4, s. 39:

Tabulka k dokreslení zjišťované situace u otázky č. 9

Otázka č. 9 – Zkoušel(a) jsi kouřit?

Podotázka – Vědí to rodiče?

Tabulka č. 17

	<i>dívky</i>	<i>chlapci</i>	<i>celkem</i>
<i>ano</i>	25%	10%	16%
<i>ne</i>	75%	90%	84%

Příloha č. 5, s. 40:

Tabulka k dokreslení zjišťované situace u otázky č. 10

Otázka č. 10 – Zkoušel(a) jsi pít alkohol?

Podotázka – Vědí to rodiče?

Tabulka č. 18

	<i>dívky</i>	<i>chlapci</i>	<i>celkem</i>
ano	0%	5%	3%
ne	100%	95%	97%

Příloha č. 6, s. 40:

Tabulka k dokreslení zjišťované situace u otázky č. 11

Otázka č. 11 – **Lhal(a) jsi někdy?**

Podotázka – **Komu nejčastěji lžeš?**

Tabulka č. 19

	<i>dívky</i>	<i>chlapci</i>	<i>celkem</i>
rodičům	44%	48%	46%
kamarádům	6%	10%	8%
učitelům	44%	28%	35%
jiné	6%	14%	11%

V kolonce „jiné“ se objevila – babička, sourozenci a paní vychovatelka.

Příloha č. 7, s. 43:

Tabulka k dokreslení zjišťované situace u otázky č. 14

Otázka č. 14 – **Zničil(a) jsi, poškodil(a) jsi schválně někdy něco?**

Podotázka – **Kde?**

Tabulka č. 20

	<i>dívky</i>	<i>chlapci</i>	<i>celkem</i>
doma	14%	20%	16%
ve škole	60%	40%	45%
venku	26%	40%	37%
jinde	0%	0%	0%

Na podotázku odpovědělo 20 dětí.

Příloha č. 8, s. 43:

Tabulka k dokreslení zjišťované situace u otázky č. 15

Otázka č. 15 – **Zkoušel(a) jsi něco odcizit?**

Podotázka – **Kde?**

Tabulka č. 21

	<i>dívky</i>	<i>chlapci</i>	<i>celkem</i>
<i>doma</i>	33%	21%	24%
<i>ve škole</i>	17%	13%	14%
<i>v obchodě</i>	50%	53%	52%
<i>jinde</i>	0%	13%	10%

Příloha č. 9, s. 49, příloha č. 10, s. 49, příloha č. 11, s. 49: Ukázka výkresu z výtvarné výchovy, ukázka ze sešitu matematiky, ukázka ze sešitu českého jazyk – viz v knižní podobě BP

Příloha č. 12, s. 50:

Výpis některých problémových situací od chlapcova nástupu do 6. postupného ročníku zvláštní školy:

26. 11. 2003 – první den ve škole; při PV je líný, nechce se mu pracovat, práci záměrně odbývá; situaci se snaží zlehčovat

Před vánoci byla matka zvána do školy – nedostavila se.

9. 1. 2004 – nekázeň, neustále si při vyučování hraje s mobilním telefonem, ruší ostatní, otáčí se, ke všemu má připomínky, na všechno odpověď, u každé činnosti námitky, stálé konflikty se spolužáky – slovní i fyzické

Od 12. 1. do 16. 1. 2004 – porušuje školní řád (nepřezouvá se, chodí pozdě do školy...), nemá snahu o zlepšení

5. 2. 2004 – protože byl napomínán, vzteky shodil tři židle – úmyslně ničí majetek školy

6. 2. 2004 – podvádí a lže (napodobuje podpisy matky a zapírá)

Od 11. 2. do 13. 2. 2004 – vyrušování, neposlušnost, neví v hodinách, kde se pracuje

16. 2. 2004 – sprostý k děvčatům, dvojsmyslně se vyjadřuje, soustavně mluví při vyučování

19. 2. 2004 – nenosí pomůcky, zapírá žákovskou knížku

27. 2. 2004 – pokouší spolužáky pro chůzi (shazuje penály, pošťuchuje), provokuje ostatní, kope do tašek, podráždí nohy

4. 3. 2004 – sprostý při vyučování

10. 3. 2004 – vyhazuje svoji i spolužákovu svačinu do odpadkového koše („Je moje a můžu si s ní dělat, co chci.“)

15. 3. 2004 – nastavuje nohu spolužákovi („Pozor, jdu já, všichni uhněte!“), stále s někým v konfliktu

Matka zvána do školy – nedostavila se.

19. 3. 2004 – velmi neukázněný o přestávkách, jí ostatním svačiny

25. 3. 2004 – konflikt se spolužákem, kterého zbil po vyučování

31. týden – neustále nenosí pomůcky, nepřezouvá se, konflikty se staršími spolužáky

32. týden – bez dovolení opouští prostor školy, ničí majetek (kreslí po zdech v šatnách nemravné obrázky)

33. týden – pokus o podvod – napsal si o uvolnění po čtvrté vyučovací hodině; vyhrožoval mladším spolužákům, drzé vystupování k učiteli, na spolužákovi vylákal 50 Kč; při PV ze vzteku mrskl penálem; konflikt se spolužákem

- 34. týden** – vztekání a kázeňské přestupky, velmi špatná práce
- 35. týden** – dělá si co chce, ruší ostatní v práci
- 36. týden** – konflikt se dvěma spolužáky v hodině TV a ve třídě
- 37. týden** – bez dovolení chodí ze třídy, porušuje školní řád, neposlušný, vulgární narážky
- 39. týden** – neposlušný, agresivní ke spolužákům – napadá je slovně i fyzicky
- 40. týden** – vzteká se, že nebude ve škole pracovat, slovně neustále napadá spolužáky
- 41. týden** – sprosté vyjadřování při vyučování, vysadil spolužáka na umyvadlo – rozbilo se
- 42. týden** – konflikt se spolužákem, osahává děvčata (rodiče děvčat si stěžují), odmítá pracovat, soustavná nekázeň

Školní rok 2004 – 2005

- 6. 9. 2004** – pozdní příchod, vymýšlí si omluvu
- 7. 9. 2004** – pozdní příchod, neukázněný o přestávkách, neustále pokouší spolužáky, šlape jim po nohách, shazuje penály
- 9. 9. 2004** – vykřikuje při hodinách, posmívá se porocím a vzhledu spolužaček
- 10. 9. 2004** – školní výlet – velmi neukázněný, strkal do spolužáků, používal hrubé výrazy, neustále napomínán, kopal do odpadkových košů
- 13. 9. 2004** – vyrušování při vyučování, napovídání špatných výsledků, vyrušování
- 15. 9. 2004** – odchody z budovy školy, stížnosti učitelů z jiných škol na jeho chování v jídelně
- 16. 9. 2004** – provokování starších spolužáků, děvčat
- 24. 9. 2004** – vydírání peněz od spolužáků, podvádí, lže
- 11. 10. 2004** – přes napomenutí napadl spolužáka, vyjídá ostatním spolužákům svačiny
- 18. 10. 2004** – rodiče děvčat si stěžují na jeho chování k děvčatům
- Od 21. 10. 2004** – chodí pravidelně za školu, vymýšlí si omluvenky, podvádí

Příloha č. 13, s. 56:

Hry snižující neklid a vzrušení

KULIČKOVÉ LOŽISKO

Všichni hráči až na jednoho sedí na židlích, postavených v určité vzdálenosti od sebe. Jedno místo je volné. Zbýlý hráč stojí ve středu kruhu a pokouší se sednout si na volné místo, Ostatní se snaží mu v tom zabránit tak, že se co nejrychleji přesouvají z jedné židle na druhou. Když se hráči ve středu přesto podaří konečně si sednout, dostává se do středu hráč, který nyní zbývá a i on se snaží zaujmout místo.

Koncentrace na vlastní úkol hry se zvětší, zakážeme-li při hře mluvit.

LOUTKY

Hráči vytvoří páry. Jeden z nich si lehne na zem nebo si sedne na židli a hraje „loutku“, která se sama nesmí pohybovat. Druhý ze dvojice se stane „loutkářem“ a „tahá za provázky“, tj. pantomimicky za hlavu, ramena, lokty, ruce, prsty, kolena, chodidla atd. S loutkou vstává, chodí a vykonává libovolné – ztrnulé – pohyby.

Samozřejmě se také může sdružit více loutkářů a se svými loutkami hrát určitý výstup, scénu atd.

Po určitém předem stanoveném čase se role vymění. Loutkář se stane loutkou a loutka hráčem.

Loutkové představení lze rovněž doprovázet nebo usměrňovat hudbou.

LIDSKÝ STROJ

Hráči „vystaví“ ze svých těl „stroj“, který se pohybuje a vydává zvuky. Každý hráč se musí dotýkat alespoň jednoho dalšího a představuje jednu součást stroje. Např. hýbe hlavou a syčí, nebo malíčkem levé ruky škube a pípá, nebo pravou nohou podupává a bručí atd.

Tuto hru doporučujeme hrát zejména po dlouhém a namáhavém sedavém zaměstnání.

HRA NA SOUSEDA

Všichni hráči až na jednoho sedí v kruhu. Pro zbylého hráče není volná židle. Jde proto ke kterémukoli spoluhráči v kruhu a klade mu otázku: „Koho bys chtěl mít za souseda?“ Dotázaný hráč vysloví jména dvou hráčů, kteří si s jeho původními sousedy musí rychle vyměnit místa. Hráč stojící v kruhu se přitom snaží posadit se na jednu z uvolněných židlí. Na koho při této výměně prázdná židle nezbyde, musí zůstat ve středu a hra začíná znova.

VÝMĚNA ČÍSEL

K této hře potřebujeme kartičky s čísly podle počtu hráčů. Všichni hráči musí vědět, která čísla jsou ve hře. Karty se promíchají a každý si před začátkem hry vytáhne z krabičky nebo ze sáčku číslo, určené pro něj.

Potom se všichni hráči až na jednoho sednou do kruhu. Zbýlý hráč stojí ve středu kruhu a vyvolá dvě libovolná čísla. Hráči s příslušnými čísly si musí vyměnit svá místa a hráč uprostřed kruhu se snaží získat místo jednoho z nich. Když se mu to podaří, dostává se do středu kruhu hráč, na kterého místo nezbylo.

V dalším průběhu hry se dostávají do výhody hráči s dobrou pozorností a pamětí. Postupně je stále jasnější, kteří hráči mají která čísla, a podle toho je lze vhodně vyvolávat.

KOŠ S OVOCEM

Všichni hráči sedí v kruhu a jsou rozděleni na více druhů ovoce, např. třešně, švestky, hrušky, banány atd.

Určí se jeden hráč jako vedoucí hry pro první kolo. Vstoupí do středu kruhu a jeho židle se odsune vně kruhu.

Vedoucí hry vyvolá dva druhy ovoce, např. „jablka“ a „hrušky“. Spoluhráči těchto ovocných druhů si musí vyměnit svá místa. Vedoucí hry se přitom snaží nalézt volné místo i pro sebe. Hráč, na kterého už místo nezbylo, jde do středu kruhu a opět vyvolává dva druhy ovoce, kteří se tentokrát musí vyměnit. Jestliže zavolá „ovocný koš“, musí si místa vyměnit všichni. Místo ovocných druhů lze samozřejmě položit za základ hry jiné věci nebo živé bytosti, např. zvířata ze ZOO, náradí z dílny, peníze z peněženky, zahradní květiny atd.

(Erkert, 2004, str. 42)

Příloha č. 14, s. 56: Ukázka romské pohádky – viz v knižní podobě BP

Příloha č. 15, s. 58: Ukázka romského časopisu – viz v knižní podobě BP

Vyrušování, neposlušnost, vzdorovitost

Hned na začátku je třeba zdůraznit, že s výchovou vůbec a s výchovou disciplinovanosti především je třeba začít od nejtítlejšího věku dítěte. Zanedbání výchovy v prvních letech má neblahý vliv jak na dítě, které si často už nikdy nezvykne na žádoucí formy chování, tak i na rodiče, kteří ztratí důvěru ve vlastní výchovné umění a ve snaze napravit, co pokazili, mění metody rychleji, než na ně může dítě zareagovat.

Jako při každém výchovném problému i v případě vyrušování a neposlušnosti je třeba poznat jejich příčiny. Kromě toho, je třeba vytvořit takovou atmosféru výchovy, aby v ní dítě našlo dostatečnou kompenzaci všech prožitých příkoří, která vyvolala vyrušování nebo neposlušnost. Každý případ je individuální. U jednoho je základem neposlušnosti lehkomyšlnost, u jiného vzdor a u dalších nechuť a nenávisť k pedagogům.

Za nejspolehlivější zbraň proti neposlušnosti se pokládá důslednost. Rodiče mají důsledně dbát na správné a pravidelné plnění povinností, které dětem uložili, a to už od malička, ne až tehdy, kdy jsou velké a když už „mají rozum“. Pravidelné plnění povinností se pak stává pro dítě samozřejmostí. Ovšem povinnosti nestačí dětem jen uložit, ale je třeba jejich plnění i kontrolovat. Když dítě pozná, že si rodiče nevšímají, jak splnilo své povinnosti, navykne si je neplnit a nedbat na jejich příkazy.

Když se vyrušování či neposlušnost u dětí vystupňuje, je možno uvažovat o trestu. Trestáním se však poslušnost nevypěstuje, vypěstuje se pouze aktivní činnost. Výchova je v podstatě vytvářením správných návyků chování.

Pokud se hovoří o vyrušování, o neposedných dětech, může se jednat i o děti nemocné. Tato skutečnost vede k názoru, že neposedné dítě je medicínským, zejména neurologickým a psychologicko-

pedagogickým problémem. Vyžaduje speciální výchovu. Kromě neurologických kontrol a léčení je třeba vést dítě k disciplíně a pravidelnosti v denním životě a dbát, aby se zbytečně neunavovalo. Při práci je třeba zavést častěji přestávky, všimnout si příznaků únavy. Trpělivosti a sebeovládání neučit děti násilím a předčasně, ale postupně, klidně a důsledně, bez dlouhých výkladů a netrpělivého okřikování. Není možné spoléhat se jen na poučení, ale je třeba osobní dohled a vliv. Mimoškolní činnost je vhodné usměrnit pomocí zájmových kroužků, sportů apod. na organizovanou aktivitu. Ve sportu dítě odreaguje přebytek aktivity a současně se naučí podřizovat se pravidlům hry, cvičit vůli a disciplínu.

Agresivní chování

Rodiče si často mylně myslí, že vše napraví výprask. Opak je pravdou. Výprask sice na určitou dobu zlobení zabrání, ale jakmile si dítě na tuto formu trestání zvykne, pak tento prostředek přestává být účinný. Navíc hrozí nebezpečí, že často bité dítě bude v dospělosti užívat také tohoto prostředku.

K agresivnímu chování dochází především v důsledku chybného výchovného vlivu, jako následek citového strádání, poruch sebehodnocení či celkové osobnostní bezradnosti dítěte.

Dítě by mělo být od malička učeno sociálně přijatelným způsobům reagování. Je však důležité, aby si dítě prožívalo radost, smutek, zlost, vztek, nadšení, lítost apod.

Dospělí by měli usnadňovat vývoj sebeovládání u dětí. Měli by se chovat důstojně a vést je k disciplíně, poslouchat děti, když mluví o svých pocitech a zklamáních, pomáhat dětem řešit jejich vlastní problémy i přesto, že jim se zdají malicherné.

Lhaní

Jestliže posuzujeme morální závažnost lhaní, jehož se děti dopouštějí, je třeba si všimnout, zda jde o konfabulaci, skutečné nebo chorobné lhaní, zda je naivně průzračné nebo rafinovaně vymyšlené, ojedinělé nebo příznačné pro chování dítěte, zda se nestalo zlozvykem.

Při uvažování o možnostech nápravy by nemělo být na zřeteli lhaní samo, ale především dítě, jeho rostoucí osobnost, prostředí, ve kterém vyrůstá, pohnutky, které vedly ke lhaní. Dítě je třeba pozorovat (ne podezřívat) a ve vhodné chvíli lež odhalit, nalézt příčinné souvislosti, které k ní vedly. Snaha o pochopení psychických mechanismů dítěte má dominovat nad tendencí trestat. Každý pedagog by se měl vyvarovat tvrdých trestů za provinění. Děti je třeba naučit přiznat pravdu i tehdy, jestliže je to spojeno s potrestáním. Přiznání má však být důvodem buď k odpuštění, nebo alespoň ke zmírnění trestu.

Když se u dítěte vyskytne lhaní ojediněle, není vhodné ho hned označit za lháře. Tím by se mu vštípila myšlenka, že lhaní je jeho stálou vlastností. Svým jednáním a vztahem k dítěti by rodiče měli vytvořit takovou atmosféru, že se na ně může s důvěrou obrátit ve všech těžkostech, že i špatný skutek mu pomohou napravit.

Za úmyslné lhaní je třeba dítě potrestat, a poté mu vážně vysvětlit, jako se celá společnost dívá na lhaní. Je vhodné dát mu pocítit zásadní nesprávnost takového postupu a naši nespokojenost, zdůraznit morální hodnotu pravdy, respektive morální škodlivost lhaní. Dítě má z takového chování vycítit, že jeho poklesek je brán vážně.

Jestliže dítě lhalo pod vlivem strachu, je dobré upozornit na nesprávnost jeho chování a snažit se vzbudit v něm více odvahy přiznat se k činu. Působení osobního příkladu - přiznat vlastní chyby a omyly - má jistě vážnou úlohu, podobně i vyhýbání se příkrých a často neodůvodněných represálií a moralizování. Je

vždy lépe vytvořit atmosféru, která předchází vzniku a rozvoji lhaní, než „léčit“ lhaní skutečné.

Kouření

Velký význam v boji proti kuřáctví má především prevence. Mnoho kuřáků dokáže zanechat svého návyku, některým je třeba pomoci, nejvíce však záleží na osobnosti jedince.

Sovák (1980, str.150) uvádí, že nikotin není ve smyslu farmakologickém návykovým jedem, proto není nutná odvykácí kúra. Požívání nikotinu není biologickou potřebou organismu, a proto s ním lze přestat naráz. Kouřit se učí člověk nikoli z vnitřní potřeby, ale pouhým napodobováním. Vzhledem k tomu, že napodobování hraje hlavní úlohu v nikotinismu, mělo by kouření ze škol vymizet vůbec, a to u všech pedagogů. I otec či matka v ruce s cigaretou může těžko zakazovat dospívajícím dětem kouření.

Důležitá je tedy správná rodinná a citová výchova jedince, kde to není možné lze využít pomoci pedagogicko-psychologických poraden nebo speciálních center, jak pedagogických, tak krizových.

Dobré je děti předem seznámit s následky kouření, poukázat na výdaje za kuřivo apod.

Záškoláctví

Dítě chodící za školu je třeba získat, ne trestat. Je třeba zvážit, zda požadavky na něho kladené jsou úměrné jeho schopnostem, analyzovat příčiny, které vedly k záškoláctví, zda právě trestání nepřineslo a nepřináší více škody než užitku.

Každého chození za školu si mají všimnout především rodiče a učitelé. Dítě potřebuje jejich porozumění, citovou náklonnost, pevné, přitom však trpělivé vedení a taktní pomoc všude tam, kde naráží na

překážky. Učitelé by si měli zvláště všimnout dětí podceňovaných kolektivem a dětí z nepříznivé psychosociální rodinné atmosféry.

V rámci prevence a snížení výskytu záškoláctví je tedy proto zapotřebí zaměřit se především na rodinu, odkud dítě přebírá vzorce chování a hodnotovou orientaci.

Jednou z četných příčin záškoláctví a na ně navazujících poruch chování je nedostatek zájmů a nevhodné trávení volného času, které se u dětí mnohdy projevuje tzv. nicneděláním. Z tohoto důvodu je nezbytné zabezpečit mimoškolní činnosti, které jsou významným preventivním činitelem vzniku poruch chování, k nimž patří i záškoláctví.

Některé případy vyžadují odborné lékařské vyšetření, jiné konzultaci psychologa, který pomůže zvolit nejsprávnější „terapeutický“ postup.

Krádeže

Jako u každé poruchy i zde je důležitá prevence. Již od útlého věku by se mělo dítě učit, že nesmí nic vzít bez dovolení.

Dětská krádež může mít původ i v nedostatku lásky rodičů. Když je vztah rodičů k dítěti chladný, odměřený, přísný, dítě se bojí říci své přání rodičům a uspokojí ho krádeží, pokud neumí odolat své touze. Dítě se tím pádem může sdružovat v partách, v níž hledají náhradu za nedostatečné rodinné zázemí. Volný čas tráví tím, že se s ostatními předhání v tom, kdo toho více ukradne. Proto je nutností vhodně dítě motivovat, vhodně zaměstnávat ve volném čase, podporovat jeho koníčky a zájmy.

Dětské krádeže nejsou samozřejmě stejné. Neměly by se posuzovat podle stejného měřidla, ale je třeba je analyzovat do hloubky, zjišťovat motivy, které spolupůsobily při jejich uskutečňování, a až potom vynést rozsudek nad dítětem.

Všechny krádeže, kterých jsou děti schopné, by se měly řešit určitým postihem, díky němuž by si dítě uvědomilo, že to, co udělalo, je špatné.

Nejen kriminologové se domnívají, že nárůst dětské kriminality úzce souvisí s nedostatečným protikriminálním opatřením a neúčinnou prevencí. Sociologické výzkumy navíc dokazují, že děti vychovávané v ústavech, se ještě více kazí, aniž by se jejich chování změnilo k lepšímu.

Soudy trestají mladistvé delikventy zpravidla podmíněnými tresty. Nenařizují však u nich téměř nikdy žádný dohled a nikým nekontrolovatelní dětští pachatelé proto velmi rychle získávají pocit beztrestnosti. A toho jsou si plně vědomy.

Experti z kriminologického ústavu, mnozí pracovníci výchovných ústavů, ale i plno dalších lidí „volají“ po snížení věkové hranice trestní odpovědnosti tak, jak je tomu v jiných zemích.

Požívání alkoholu

„Jak se chránit před opilstvím? Jen si důkladně prohlédnout opilého.“

(Čínské přísloví)

Velikým „lákadlem“ požit alkohol je mimo jiné nabytí příjemného pocitu - euforie (která je počátečním projevem prosté opilosti) - uvolněná a povznesená nálada, zvýšená aktivita, sklon k navazování známostí, rozhovorů s neznámými lidmi, nadměrná uvolněnost. Zvyšuje se sebejistota.

Děti je nutné seznámit s následky požívání alkoholu, o vzniku závislosti. Závažným problémem je trávení volného času v různých hernách, barech, diskotékách, doprovázená konzumací snadno dostupného alkoholu.

Požívání alkoholu může být důsledkem nepříznivého rodinného života, nepříznivých zážitků, výskytu zneužívání alkoholu u nejbližších rodinných

příslušníků. Nezřídka se člověk setkává ve filmech, televizi, s filmovými hrdiny, kteří řeší své problémy alkoholem, to má být pochopitelně příkladem pro širokou veřejnost. Důležitá je správná rodinná výchova, a vhodné využívání volného času. Je možné využít pedagogicko-psychologických poraden, ale i krizových center.

Člověk se alkoholikem nerodí, ale stává se jím. Proto je důležitá prevence v boji proti alkoholismu, spočívá v řešení příčin společenských, tak individuálních.

Toulavost a útky z domova

Při úvahách jak zabránit útkům a tuláctví je třeba vždy vycházet z rozboru osobnosti a životní situace jedince. Plaché děti nelze „léčit“ výhrůzkami, to jen zhoršuje situaci. Především je třeba se snažit, aby navázaly užší kontakt se svým okolím. To nebývá vždy lehké. Útků z domova by bylo méně nebo by se vůbec nevyskytovaly, kdyby atmosféra rodinného života vytvářela pocit bezpečí, jistoty, citového uspokojení atd. Právě typy tzv. reaktivní toulavosti jsou nejzávažnější. I reedukace je zde velmi složitá. Kromě usměrnění výchovného prostředí měla by do značné míry spočívat i v psychoterapeutickém ovlivnění samotné osobnosti jedince. Zde může pomoci zkušený psycholog nebo lékař. Těžkosti spojené s ovlivňováním bývají však v tom, že se není vždy možno opřít o spolupůsobení kladných činitelů rodinného prostředí. Značný význam má i zaměstnání dětí vhodnou činností s cílem regulovat dobrodružné zaměření (turistika, kolektivní sporty, jízda na kole, vodáctví atd.).

Předčasný pohlavní styk

Snaha vyrovnat se dospělým je u mladistvého velice silná. Proto je jí třeba využít a vysvětlit, že být dospělým neznamena jen svobodu jednání, ale především odpovědnost za své činy před společností, svědomitost a poctivost, víc úcty a ohleduplnosti k druhým, sebeovládání a potlačování pohlavní nekázně. Povinností rodičů je nejen poučovat, ale i vědět, kde se jejich děti mimo školu zdržují, poznat alespoň zhruba povahu a vlastnosti přátel svých dětí. Rodinné prostředí má v prevenci nesporně veliký význam. Jde zejména o kompletnost rodiny, úzký citový vztah mezi rodiči a dítětem, o jejich smýšlení a chování. Zejména matka by měla mít úzké citové vztahy se svou dcerou, aby děvče nemuselo toužit po takové náklonnosti, o níž si myslí, že jí jí odepřela vlastní matka.

Když se vyvine prostituce, odstraňuje se velmi těžko. Velkých úspěchů v tomto směru nelze od rodiny očekávat, dospívající si většinou málo váží rodičovské autority. Zdá se, že lepšího výsledku může dosáhnout psycholog, lékař nebo osoba, na kterou je dospívající citově vázán, má-li ovšem tento člověk požadované osobní kvality a schopnosti. Nápravu umožňuje důvěra, upřímný a přátelský vztah dospívajícího, proto je důležitý i dobrý kolektiv. Vážné i zábavné rozhovory pomáhají často posílit sebevědomí, pochopit sebe sama, svůj vývoj, nutnost morálního života, mravní normy i cestu k nápravě. Je třeba počítat i se sebevýchovou. U mladistvého je třeba snažit se vypěstovat takový motiv v jeho činnosti, který - na základě rozumového pochopení ideálu charakterního člověka - povede ke spontánní aktivní snaze po změně vlastní osobnosti.

Uplatňují-li se v příčinách prostituce rodičovské vzory, je náprava velmi těžká. Rodinnou situaci se většinou nepodaří podstatně změnit, při nejlepším se může dosáhnout určitého „přizpůsobení“ rodičů.

ZÁSADY PREVENCE V KOSTCE

- **získat důvěru dítěte a umět mu naslouchat**
- **umět s dítětem o problémech informovaně hovořit**
- **předcházet nudě**
- **pomáhat dítěti přijmout hodnoty, které usnadní problémům předcházet**
- **vytvořit zdravá rodinná pravidla**
- **pomoci dítěti se ubránit nevhodné společnosti**
- **posílit sebevědomí dítěte**
- **spolupracovat s dalšími dospělými**